

Ärtymyksen merkitykset ja motiivit 1890-luvun Suomen lehtiartikkeleissa ja yleisönosastokirjoituksissa

Satu Sorvali

Käsittelen tässä artikkelissa 1800-luvun lopun luku- ja kirjoitustaitoisten suomalaisten käsityksiä ärtymyksen kaltaisten tunteiden julkisesta ilmaisusta. Käytän tutkimuksen pääaineistona 1890-luvun sanoma- ja aikakauslehtiartikkeleita sekä yleisönosastokirjoituksia. Artikkelini osoittaa, että ärtymyksen kaltaisten tunteiden hillintää arvostettiin, mutta käytännön tasolla ihmiset saattoivat käyttäytyä hyvinkin aggressiivisesti yleisönosastoilla, erityisesti puolustaessaan henkilökohtaista tai kollektiivista kunniaansa. Ärtymyksen kaltaisten tunteiden yhteydessä puhuttiin sallitusta jumalallisesta pyhästä vihasta sekä syntisestä ja rangaistavasta ihmisen vihasta. Ihminen oli vastuussa omista tunteistaan ja hänen oli opittava hillitsemään niitä kristinuskon avulla. Kiivaus tarttui, sillä oli yhteys ihmisen sivistystasoon ja se aiheutti väkivaltaa ja terveyshuolia. Lehtiteksteissä viitattiin koleerisiin ja intohimoisiin luonteisiin, ja pidettiin yllä humoraaliopin traditiota. Yleisönosastoilla ilmaistut ärtymyksen tyyppiset tunteet toimivat käytänteinä ja niillä oli performatiivinen, asioita muuttava luonne.

Avainsanat: 1800-luvun loppu, lehdistö, mielipidekirjoitukset, tunteiden historia, viha, yleisönosasto, ärtymys

Keywords: anger, history of emotions, irritation, late 19th century, letters to the editor, opinion piece, press

Tausta, tavoite, aineisto ja rajaukset

Viime vuosina on pohdittu, elämmekö poikkeuksellisen tunnepitoista ja vihantäyteistä aikaa. Tästä ilmiöstä on nähty käytännön esimerkkeinä lisääntynyt vastakkainasettelu, solvaaminen ja huono käytös sosiaalisessa mediassa. Yhteiskunnalliset asiat kuten ilmastonmuutos, maahanmuutto ja ihmisoikeudet ovat jakaneet ihmisiä ”meihin” ja ”heihin”, ja nostattaneet tunteita, ”someraivoa”. Tunteet ovat tarttuvaa, yksittäinen ihminen tai joukko ihmisiä voivat välittää niitä eteenpäin ja saada muut tuntemaan samoin, jolloin puhutaan kollektiivisista tunteista (Barclay 2020, 7). Vahvoilla kollektiivisilla emootioilla kuten vihalla ja pelolla on voima saada aikaan suuria poliittisia ja yhteiskunnallisia muutoksia (Barclay 2020, 7; Frevert & Pahl 2022, 1–3; Frevert 2011, 9, 133). Tutkimalla vihan kaltaisten tunteiden historiaa voidaan saavuttaa parempi ymmärrys niiden merkityksistä eri aikoina eri yhteiskunnissa ja yhteisöissä sekä ymmärtää paremmin, miksi julkinen nykydiskurssi on sellaista kuin se on esimerkiksi somekeskusteluissa ja uutismedioiden kommentointipalstoilla.

Myös 1800-luvun loppua ja 1900-luvun alkua Suomen suuriruhtinaskunnassa on kutsuttu tunnepitoiseksi (Bergholm 2002, 190–192; Ehrnrooth 1992, 494; Rajavuori 2017, 226; Turunen 2021, 216–217). Vaikka olen huomannut nykyajassamme ja 1800-luvun lopun julkisissa keskusteluissa samankaltaisuuksia [1], tämän artikkelin tavoitteena ei ole kuitenkaan verrata presentisesti näitä kahta aikaa toisiinsa, vaan tutkia mitä ärtymyksen kaltaisia tunteita käsittelevät ja ilmaisevat lehtikirjoitukset kertovat 1800-luvun lopun autonomisen Suomen tunnekulttuurista ja -normeista. Käyn läpi tällaisiin tunteisiin viittaavaa tunnesanastoa suomen- ja ruotsinkielisessä lehdistössä. En tutki tunsivatko ihmiset todella niin kuin antoivat ymmärtää, koska sitä on mahdotonta tutkia, enkä myöskään tunteita itsessään, vaan analysoin ärtymyksen kaltaisia tunteita käsitteenä ja ilmiönä: mitä merkityksiä ja sisältöjä aikalaiset antoivat ärtymyksen kaltaisille tunteille, mitkä olivat niiden katalysaattoreita, ja miten yleisönosastokirjoituksissa viitattiin näihin tunteisiin? Tunnehistorioitsija Ute Frevertin mukaan tunnesanat ja tapa, jolla ihmiset puhuivat tunteista antavat vihjeitä siitä, miten he kokivat ja käsitelivät tunteita (Frevert 2011, 24). Artikkelini kertoo, millaisia käsityksiä ärtymyksen kaltaisten tunteiden ilmaisun taustalla oli, ja miten ne vaikuttivat ilmiötasoon eli ärtymyksen kaltaisten tunteiden ilmaisuun yleisönosastokirjoituksissa.

Tutkin 1800-luvun loppua, koska se oli käännteentekevä ajanjakso: perinteinen sääty-yhteiskunta oli muuttumassa kansalaisyhteiskunnaksi, ja luku- ja kirjoitustaitoisten sekä sanomalehtijulkaisujen määrät kasvoivat (Salokangas & Tommila 1998, 77–78; Leino-Kaukiainen 2007, 434; Leino-Kaukiainen 1988, 443–444). Uusi moderni julkisuus ja yhteisöllisyys alkoivat määrittää yhteiskuntaa osallistaen sosiaaliselta taustaltaan entistä laajempaa väkijoukkoa (Kokko 2019a, 12–21; Nieminen 2006, 23, 27–31). 1890-luku oli myös aikaa, jolloin modernit yleisönosastot olivat löytäneet vakiintuneen paikan suomalaisten sanomalehtien sivuilta (Sorvali 2020, 324–339).

Tunteiden historiaan on perehdytty sekä Suomessa että kansainvälisesti siinä määrin viimeisten vuosikymmenten aikana, että on puhuttu emotionaalisesta käännteestä historian tutkimuksessa (Plamper 2015, 62–63; Matt & Stearns 2013, 3; Salmela 2017, 33). Tunteiden historiaan ja sen historiografiaan perehtynyt historioitsija Jan Plamper on nostanut mediahistorian yhdeksi osa-alueeksi, joka hyötyy tunteiden historian

näkökulmasta. Media ei ole vain informaatiota välittävä säiliö, vaan sen rakenteet luovat ja muovaavat käsityksiä. (Plamper 2015, 285. Ks. myös Scheer 2012, 210.) Ärtymyksen kaltaisia tunteita on tutkittu tunnehistorian piirissä 1980-luvusta saakka. Tunteiden historian alan perusteita luoneet sosiologit Peter N. Stearns ja Carol Stearns käsitelivät ärtymyksen kaltaisten tunteiden historiaa paitsi teoreettisesta, myös empiirisestä näkökulmasta ensimmäisen kerran 1980-luvulla (Stearns & Stearns 1986). Keskiajan ja tunnehistorian tutkija Barbara Rosenwein jatkoi samasta aihepiiristä teoreettisessa tutkimuksessaan 1990-luvulla ja palasi siihen vastikään 2020-luvulla akateemisen ja populaarin välimaastoon sijoittuvan tietoteoksen muodossa (Rosenwein 1998; Rosenwein 2020a). Myös tunnehistorioitsija Thomas Dixon on pohtinut vihan (englanniksi *anger*) kaltaisten tunteiden historian tutkimista teoreettisesta näkökulmasta (Dixon 2020) ja kehittänyt metodin, jota tulen hyödyntämään tässä artikkelissa. Palaan tähän tarkemmin seuraavassa käsittelyluvussa.

Yleisönosastot on suhteellisen vähän tutkittu historiantutkimuksen osa-alue sekä Suomessa että kansainvälisesti (ks. esim. Cavanagh 2018, 270). Ensimmäinen kansainvälinen yleisönosastojen historiaa käsittelevä artikkelikokoelma ilmestyi 2019 (Cavanagh & Steel 2019), mutta yleisönosastojen historian kokoava teos on vielä julkaisematta. Yleisönosastokirjoituksia on toki käytetty runsaasti lähteinä, mutta niihin ei ole tekstilajina tai sanomalehden osana kohdistettu juuri lainkaan tutkimusta 1800-luvun suomalaislehdistön osalta, eikä myöskään tunnehistorian näkökulmasta. Esimerkiksi 1980-luvulla valmistuneessa Suomen lehdistön historian suurtutkimuksessa varhaisia moderneja yleisönosastoja käsiteltiin vain muutaman sivun verran. Kyseisessä tutkimuksessa katsottiin, että modernit yleisönosastot vakiintuivat lehdistöön 1900-luvun alkuvuosikymmeninä, mutta olen osoittanut aiemmassa tutkimuksessani, että itse asiassa modernit yleisönosastot olivat vakiintuneita suomalaislehdistöön jo 1890-luvun puoliväliin mennessä. [2] Sen sijaan lukijakirjeiden toisesta muodosta, maaseutu- ja paikalliskirjeistä [3], löytyy aiempaa tutkimusta suomenkielisen lehdistön osalta. [4]

Artikkeli rakentuu kahden lähdeaineiston varaan. Ensimmäisen aineiston muodostavat kymmenen sanomalehden vuoden 1895 vuosikertojen yleisönosastokirjoitukset, joista tulkintani mukaan noin neljäsosassa eli kolmasosassa yleisönosastokirjoituksia ilmaisiin ärtymykseen viittaavia tunteita. Tällaisessa julkiseksi tarkoitettussa aineistossa tunteisiin viitattiin harvoin suoraan, joka asettaa tutkimukselle haasteita. Tunnehistorian tutkimuksessa tähän ongelmaan on vastattu korostamalla lähilukemisen, tulkinnan ja kontekstoinnin tärkeyttä. Useimmiten tunteita voi löytää lukemalla "rivien välistä" (Dodman 2021, 15–25; Plamper 2015, 296). Käytin itse kriteeristöä, joka mukaili jonkin verran kielentutkija Zoltán Kövecsesin tunnekielimallia (Kövecses 2000, 6) ja löysin tunteita esimerkiksi syytöksistä ja loukkauksista, sanavalinnoista, metaforista, kiertoilmaisista, tekstin tehokeinoista sekä mielipidekirjoitusten konventioista. Joskus ärtymyksen pystyi havaitsemaan siitä mitä ei sanota, eli esimerkiksi siitä, että kirjoituksen alusta puuttuivat aikakauden yleisönosastokirjoitukselle tyypilliset kohteliaisuudet. Ärtymystä ilmaisevat ironiset ja ivalliset tekstit paljastuivat kontekstin kautta, vaikka ne vaativat hieman enemmän pohdintaa. Varoin kategorisoimasta erimielisyyttä ilmaisevia kirjoituksia ärtyneisiin kirjoituksiin, koska oman kannan puolustaminen ei tietenkään tarkoita, että ilmaisisi automaattisesti myös ärtymystä. Olen perehtynyt laajasti ajan lehtiartikkeleihin sekä

kauno- ja tietokirjallisuuteen, ja tein edellä mainittuja tulkintoja tämän tuntemuksen perusteella. [5] Tämä artikkeli on osa väitöskirjaani ja nämä yleisönosastokirjoitukset muodostavat väitöskirjani pääaineiston. Tutkimani lehdet olivat valtakunnalliset *Nya Pressen*, *Päivälehti*, *Uusi Suometar* ja *Työmies* sekä maakunnalliset *Karjalatar*, *Keski-Suomi*, *Louhi*, *Svenska Österbotten* (nimellä *Gamlakarleby Tidning* 01–04/1895), *Wiipuri* ja *Åbo Tidning*. Lehdet edustivat erilaisia poliittisia kantoja, ne olivat suomen- ja ruotsinkielisiä, maakunnallisia ja valtakunnallisia. Lehtien painopaikat sijaitsivat ympäri Suomea ja isoimmat sanomalehtipaikkakunnat ovat edustettuina. Tutkimalla lyhyttä ajanjaksoa oli mahdollista käyttää laajaa lähdeaineistoa ja sisällyttää mukaan monipuolinen kirjoittajajoukko. Vuosikertojen lisääminen ei olisi tuonut merkittävää lisätietoa ja vertaamalla vuosikertoja esimerkiksi 10 tai 20 vuoden säteellä, olisi se muuttanut oleellisesti tutkimuskysymyksiä. Vuonna 1895 modernit yleisönosastot olivat jo vakiintuneita autonomisen Suomen lehdistöön, ja monet yhteiskunnalliset muutokset olivat käynnissä, mutta sortovuodet eivät olleet vielä alkaneet, eikä sisäpoliittinen tilanne ollut vielä kärjistynyt. Kirjoittajat eivät useimmiten kertoneet sukupuoltaan tai luokkataustaansa, mutta aiempien tutkimusten perusteella voidaan todeta, että suurin osa kirjoittajista oli keskiluokkaisia miehiä (Sorvali 2019).

Artikkelin toisena pääaineistona toimii sellaiset 1890-luvun suomen- ja ruotsinkielisissä sanoma- ja aikakauslehdissä julkaistut artikkelit, joissa kuvataan ärtymyksen kaltaisiin tunteisiin liitettyjä käsityksiä. Kerron tarkemmin näiden lehtiartikkeleiden rajaamisesta seuraavassa käsittelyluvussa. (Vrt. Liite 1.) Rajaan analyysin ulkopuolelle lähteiden rakenteiden ja alkuperäistarkoitusten erilaisuudesta, mutta myös työekonomista syistä kaunokirjallisuuden, kasvatus- ja käytösoppaat sekä esimerkiksi filosofian ja psykologian oppikirjat, vaikka aikalaiset näissä määrittelivätkin tunteita.

Käyn artikkelissa ensin lyhyesti läpi tutkimuksen metodologiaa. Sen jälkeen tutkin millaisia käsityksiä ärtymyksen kaltaisten tunteiden ilmaisun taustalla oli hengellisissä ja maallisissa lehtiteksteissä, ja miten nuo käsitykset ilmenivät yleisönosastokirjoituksissa. Lopuksi käsittelen ärtymyksen kaltaisten tunteiden ilmaisun motiiveja yleisönosastokirjoituksissa.

Ärtymyksen anatomiaa ja genealogiaa

Tunteiden historian tutkiminen on haastavaa, koska siitä, mitä tunteilla tarkoitetaan, ei ole koskaan ollut olemassa konsensusta (ks. esim. Barclay, Crozier-De Rosa & Stearns 2021, 4, 16–19; Dixon 2020, 1–3; Frevert 2011, 24; Jackson et al. 2019; Plamper 2015, 4–6; Rosenwein 2020a, 21). Mitä esimerkiksi ”suuttumus” tai ”ärtymys” tarkoittavat henkisesti ja fyysisesti, eri ihmisillä, eri kulttuureissa, eri aikakausina, eri yhteisöissä? Toisaalta, kuten Thomas Dixon aiheellisesti huomauttaa, sama ongelma koskee kaikkia monimutkaisia käsitteitä. Hänen mukaansa ”suuttumus”- tai ”viha”-käsitteeseen (*anger*) ei tulisi anakronismin vuoksi viitata terminä, jonka sisältö on sama kaikissa ajoissa ja kulttuureissa, ja selkeä kaikille. Dixon esittää tukeutuen psykologeihin, kielitieteilijöihin, antropologeihin ja tunnehistorioitsijoihin, että puhumme useista eri tunteista, tuntemuksista ja kokemuksista, kun puhumme ”vihasta”. (Dixon 2020, 8–9, 11.) Myös historioitsija Katie Barclayn mukaan tunnehistorioitsijat puhuvat usein tietystä tunteesta, mutta viittaavat sillä oikeastaan tunnekokemuksiin. Näin tehdään,

koska kielenkäytön kannalta asiat on helpompi lokeroida kategorioihin kuten "rakkaus" tai "viha". (Barclay 2020, 3, 10–11.) Asioita mutkistaa, että ”vihan” tyyppisille tunteille on tietenkin olemassa useita eri sanoja eri kielissä (Barclay 2020, 10; Dixon 2020, 10; Jackson et al. 2019). Sana *anger* on hyvä esimerkki: se kääntyy suomeksi sekä ”suuttumukseksi” että ”vihaksi”, joilla on erilaiset merkityssisällöt. Käytän tässä artikkelissa selkeyden vuoksi sanasta *anger* käännöstä ”viha”, vaikka toisinaan ”suuttumus” voisi olla parempi käännös. Katie Barclayn mukaan tuntemus (*feeling*) on sana, joka kuvailee tunteen aiheuttamaa henkilökohtaista kokemusta kehossa. Ihminen havaitsee ja identifioi tuntemukset, aivan kuten tunteetkin, mutta niillä ei ole spesifejä nimiä. Affekti (*affect*) on siirtyminen johonkin tunnetilaan, aistien terävöittävä tunnekokemus ennen kuin yksilö havaitsee ja nimeää sen. (Barclay 2020, 2–3.) Miellän käsitteet itse siten, että viha on pitkäaikaista, taustalla kytevää tunnetta, kun taas suuttumus on affektiivisempää, äkillistä ja lyhytkestoisempää. Nämä voivat kuitenkin olla intensiteetiltään saman vahvuisia.

Monet tunnehistorioitsijat ovat nykyisin hylänneet käsityksen universaaleista tunteista (ks. esim. Dodman 2021, 17; Frevert 2011, 194; Reddy 2020, 168–178; Rosenwein 2020a, 2–7), mutta silti eräitä näitä tutkijoita on kritisoitu siitä, että he ovat tutkineet ”vihaa” ikään kuin se olisi yksi ja sama tunne, jonka kehityskulkua läpi historian voidaan tutkia (Boddice 2020, 1–2; Dixon 2020, 3, 27–28). Käytän tässä tutkimuksessa ”ärtymys”-sanaa kattamaan useita eri tunteita, tuntemuksia, kokemuksia ja tunnesanoja, vaikka olen tietoinen tähän valintaan liittyvistä ongelmista. Luen ärtymyksen kaltaisiin tunteisiin kaikki niihin viittaavat tunteet vähäisestä mielipahasta aina suoranaiseen raivoon saakka. En tarkoituksella käytä sanaa ”viha”, koska se saatetaan assosoida tuohon nykypäivässä vahvana tunnettuun tunteeseen sekä nykyajan vihapuheilmiöön. [6]

Thomas Dixon ehdottaa ”vihan” käsitteen tutkimiseen metodia, joka yhdistää ”anatomian ja genealogian”. Ensin valitaan jokin tunteen nykymääritelmä, joka hajotetaan eri komponentteihin ja sen jälkeen tutkitaan näiden komponenttien historiaa. Metodissa ”anatomia” tulee siitä, että tunne-käsitteen sisällä olevat, löyhästi toisiinsa kuuluvat ilmiöt erotetaan toisistaan. Nämä ilmiöt eli komponentit voivat olla esimerkiksi filosofisia, tieteellisiä tai uskonnollisia käsitteitä, moraalisia uskomuksia, narratiiveja tai ruumiillisia tuntemuksia, mutta ne voivat olla myös visuaalisia, esimerkiksi mielikuva vihaisen ihmisen kasvoista. Erottamalla nämä komponentit toisistaan on mahdollista tarkastella niiden jatkuvuutta tai epäjatkuvuutta eri aikakausilla. (Dixon 2020, 1–4, 11–12, 27–28, 31.)

Dixon on saanut aiheellista kritiikkiä siitä, että hän keskittyy tutkimaan yksittäisiä, kontekstistaan irrotettuja komponentteja (Rosenwein 2020b, 36–37). Koska metodi vaikuttaa kuitenkin monipuoliselta käsitteiden osiin purkamisen vuoksi, olen tehnyt siitä mukaelman. Erotan ”ärtymys”-tunteesta aikalaisten sanat, emotiot, affektit, merkitykset ja käsitykset, ja pyrin mahdollisuuksien mukaan selvittämään niiden perimää. Tässä artikkelissa visuaaliset elementit jäävät pieneen osaan, koska kuvien määrä 1890-luvun lehdistössä oli vielä vähäinen, ja koska ärtymyksen visuaalisuutta kuvaillaan vain vähän lehtiteksteissä, ellei oteta huomioon fiktiokirjallisuutta. En kuitenkaan lähde liikkeelle ”ärtymys”-termin nykymääritelmästä, vaan tutkin ja tulkitsen näitä komponentteja niiden omassa kontekstissa 1890-luvun lehtiaineistoissa.

Yhteisön ja yhteiskunnan tunnenormeilla on suhde yksilön tunnekokemuksiin (Barclay, Crozier-De Rosa & Stearns 2021, 8; Barclay 2020, 5–6). Tunteenilmaisut ovat siten sosiaalisia ilmentymiä ja ainakin osa tunnekokemuksista syntyy niin luonnostaan, etteivät ihmiset edes tiedosta niitä (Barclay, Crozier-De Rosa & Stearns 2021, 8). Yksilön tunneilmaisuja kannattaa tutkia, koska ne kertovat, mitä yhteisö on implisiittisesti tai eksplisiittisesti opettanut tunteista. Yksi nimekkäimmistä tunnehistorian tutkijoista, William Reddy on esittänyt, että tunteet ovat performatiivisia, niiden ilmaisulla on luonne muuttaa asioita (Reddy 2001, 96–110). Historioitsija Monique Scheer on laajentanut Reddyn teoriaa tarkentamalla, että tunteet ovat myös käytänteitä, koska ne ovat joukko yhteisössä harjoiteltuja ja odotettuja reaktioita tiettyihin tilanteisiin (Scheer 2012, 193–220). Pohjaan tutkimukseni sille, että tunteet ovat sekä käytänteitä että performatiivisia.

Artikkelin toinen aineisto koostuu sellaisista 1890-luvun lehtiteksteistä, joissa tuli esiin ajan tunnekäsityksiä ärtymyksen kaltaisten tunteiden näkökulmasta. Keräsin sen tekemällä vapaasanahakuja Kansalliskirjaston Digipalveluun. Tiesin aiemman tutkimukseni perusteella joitakin aikalaisten ärtymyksen kaltaisille tunteille antamia sanoja sekä ruotsiksi että suomeksi. Tein ensin hakuja suomenkielisillä termeillä käyttäen hakulauseessa erilaisia operaattoreita yksin tai yhdistellen, kuten esimerkiksi sanan katkaisua sekä fraasi- ja läheisyshakua. Rajasin haun kohdistumaan sanoma- ja aikakauslehtiin ajalle 1.1.1890–31.12.1899. Kun tutkin hakuosumia ja luin aineistoja, löysin lisää aikalaisten ärtymyksen kaltaisille tunteille antamia sanoja, ja pystyin tekemään uusia hakuja. Toisinaan hakutuloksia tuli sadoittain tai tuhansittain, joka tapauksessa liikaa läpikäytäväksi, jolloin pyrin rajaamaan hakuja käyttämällä hakuoperaattoreita tai kävin yksinkertaisesti läpi vain ensimmäiset 100–200 osumaa. Havaitsin melko varhaisessa vaiheessa, että hakuosumat kohdistuivat useimmiten lehdissä julkaistuihin kaunokirjallisiin teksteihin, mikä kertoo, että fiktiossa oli todennäköisesti sallivampaa ja tavanomaisempaa puhua tunteista, mutta toki myös tekstilajin konventioista. Olin kuitenkin rajannut fiktiotekstit pois aineistoistani, joten en tutkinut näitä hakuosumia sen tarkemmin. Koska optinen tekstintunnistus (OCR) ei ole virheetön, etenkin 1800-luvun lehdissä usein käytetyn fraktuuratekstin kanssa, on riski, että haun ulkopuolelle voi jäädä relevantteja aineistoja (Rantala et al. 2019, 56). Pyrin minimoimaan tämän riskin tekemällä lukuisia erityyppisiä hakuja ja käymällä manuaalisesti läpi suuret aineistomassat, joita hakutulokset toivat minulle eteen.

Koostin aikalaisten ärtymyksen tunteille antamista termeistä pienen sanaston. Keräsin sanoja paitsi sanoma- ja aikakauslehdistä myös synonyymisanakirjasta, jossa on selitetty termeille annetut merkitykset (Yrjö-Koskinen 1902). Tämän jälkeen käänsin sanat ruotsiksi 1900-luvun alussa julkaistun sanakirjan (Cannelin 1908) avulla ja tein vastaavat haut ruotsinkieliseen sanoma- ja aikakauslehtiaineistoon. 1800-luvun lopun lehtikirjoittajat käyttivät ärtyneestä ihmisestä termejä kuten *hirmustunut*, *hurjistunut*, *julmistunut*, *kiivastunut*, *kiukkuinen*, *kärtyinen*, *kärtytuulella oleva*, *nyreä*, *närkästynyt*, *pahalla tuulella oleva*, *pikaistunut*, *raivostunut*, *suuttunut*, *tuimistunut*, *vihainen*, *äkäinen*, *äkämystynyt*, *äreä* ja *ärtynyt*. Muita ärtymykseen liitettyjä sanoja tai sanapareja olivat *vihanpurkaus*, *vihamielinen*, *vihanpuuska*, *kuohuva veri*, *käydä sapelle*, *pistopuhe*, *raivopäinen*, *pahasisuinen*, *suunpieksäminen*, *ihmisviha*, *mielikarvaus* sekä *tulinen*, *kuohuva*, *kuumaverinen* tai *koleerinen luonne*. Ruotsiksi vastaavia tunnesanoja eri tavoin taivutettuina ja yhdisteltyinä ovat esimerkiksi *bli*

hetsig, bli förtretad, dåligt humör, förargat sig öfver, förhetsa sig, hätsk, ifver, raseri ja uppbrusande. Aikalaisaineiston keruun jälkeen lähiluin kaikki ärtyneet yleisönosastokirjoitukset ja tulkitsin niitä aikalaisaineistossa ärtymyksen tunteille annettujen merkitysten valossa. Havaitsin 1890-luvun lehtitekstejä lukiessani, että varsinkin uskontoa ja kasvatusta painottavissa lehtijutuissa korostettiin ärtymyksen hillitsemisen tärkeyttä. Tällaiset kirjoitukset valottavat erityisen hyvin, mistä komponenteista ärtymyksen kaltaiset tunteet koostuivat.

Ärtymys ja sen hillintä hengellisissä lehtiteksteissä

Aikakauslehtien historiaa tutkineen Pekka Raittilan mukaan 1800-luvun loppupuolen lehtiä on haastavaa jaotella hengellisiin ja yleislehtiin johtuen aikakaudesta, jolloin kirkolla oli runsaasti valtaa ja jolloin korostettiin kristillisiä arvoja. Hengellisiä artikkeleita julkaistiin sekä uskonnollisissa lehdissä että yleislehdissä. Samaan aikaan, kun lehtien määrä ylipäättään kasvoi, kasvoi myös uskonnollisten lehtien määrä. 1800-luvun loppu oli uskonnollisten liikkeiden eriytymisen ja kasvun aikaa, ja tämä näkyi omien äänenkannattajien perustamisessa. Joillakin suuntauksilla oli useampia julkaisuja molemmilla kotimaisilla kielillä. Kansa luki ja tilasi 1880-luvulla suurimmaksi osaksi uskonnollisia lehtiä, mutta vuoteen 1900 mennessä uskonnollisten lehtien suhteellinen osuus kaikista aikakauslehdistä oli pienentynyt noin 30 prosenttiin. (Raittila 1991, 29–31.) Tässä luvussa esitellyt tekstit ovat suurimmaksi osaksi hengellisiksi katsotuista lehdistä (Liite 1.), mutta mukana on myös muutama yleislehdissä julkaistu artikkeli.

Ärtymyksen kaltaisia tunteita käsitelleiden uskonnollisten lehtitekstien tematiikka oli keskenään hyvin samankaltaista. Suomen Luterilaisen Evankeliumiyhdistyksen virallisessa aikakauslehdessä *Sanansaattajassa* todettiin, ettei yhteiselosta tule mitään ilman tunteiden hillintää ja neuvoi vihan ja ”liiallisen kunnian” tunteiden hillitsemisen avuksi kristinuskoa (Rakkaus, *Sanansaattaja* 1.7.1893, 2). Joissain lehtijutuissa otettiin astetta kovempi linja, kuten *Sanomia Turusta* -sanomalehdessä, jossa viha rinnastettiin rangaistavaksi ”kauheaksi” rikokseksi ja paheeksi, jota kuitenkin moni ihminen tunsu. Moni kätkei vihan sisälleen, mutta tuliset luonteet eivät onnistuneet sitä tekemään, vaan pukivat sen sanoiksi, joissa ”vihaton kunniaa ja mainetta sorrettaan”. Vain täydellinen hurskaus pelasti ihmisen tältä paheelta. (Hurskaus, *Sanomia Turusta* 25.7.1897, 1–2.) Sanottiinpa seuraavastikin: ”Viha on helvetti, sävyisyys on taivas; mitä sävyisämpi olet, sitä lähempänä taivasta olet.” (Jumalanpalvelu, *Kylväjä* 2.7.1897, 7.)

Evankelinen Valkeus -aikakauslehti listasi oppeja onnelliseen kotiin ja kehotti: ”älä vastaa teräviä, kovia sanoja yhtä terävällä ja kovalla sanalla, vaan voita paha hyvällä” ja ”sano mieluummin sana kehoitukseksi kuin moitteeksi” (*Evankelinen valkeus* 10.7.1891, 11–12). Poskenkääntäminen ja rakkauteen pyrkiminen on tuttua kristinuskon opeista. Vihan kehollisuutta tuotiin esiin muun muassa metodistien *Nya Budbäraren* -aikakauslehdessä, jossa kehoitettiin pysäyttämään kieli, kun oli sanomassa jotain vihassa tai katkeruudessa (Stanna, *Nya budbäraren*, 1.11.1896, 1). Tähän liittyi mielikuva ”kielen synneistä” ja saastaisesta kielestä, joka sylki vihaa sekä ajatus siitä, että vajavainen ihminen joutui tuomiopäivänä tilille kaikista turhista ja vääristä sanoista, joita oli lausunut (Kielen väärinkäytöstä, *Sanomia Siionista* 1.9.1896, 164–166; Kielen synnit, *Isänmaan Ystävä* 29.10.1897, 1; Kielen synneistä,

Aikakausslehti lasten vanhemmille ja kasvattajille 1.1.1899, 116–120). Näiden tekstien lähteinä mainittiin Vanhan testamentin psalmit 39:2 ja 139:4 sekä sananlasku 21:23, mutta myös käännöskirjallisuutta Yhdysvalloista ja Iso-Britanniasta. Tutkimissani yleisönosastokirjoituksissa käytettiin samantyyppistä puhetapaa, kun kirjoitettiin esimerkiksi ”myrkyllisestä kielestä” (Vieläkin Savonlinnan hiippakunnan piispanvaalista, *Uusi Suometar* 22b.12.1895, 1–2).

Käännöskirjallisuutta voitiin lukea myös aikakausslehti *Kyläkirjaston Kuvalehdestä*, jossa julkaistiin 1898 käännös saksalaisen kirjailija-pastori Otto Funcken kirjoituksesta ”Pahalla tuulella”. Hän teki pesäeron ihmisten kokeman henkilökohtaisen vihan ja ”pyhän vihan” välillä. Pyhä viha tarkoitti hänen mukaansa suuttumista siitä, että Jumalan asiaa oli pilkattu. Se saattoi olla myös suuttumista siitä, että ihmiset olivat joutuneet harhaan vääryyden ja valheiden vuoksi. Funcken kirjoituksen mukaan ihmisetkin saattoivat tuntea pyhää vihaa, mutta siihen sekoittui usein ”saastaisuutta”. (O. Funcke: Pahalla tuulella I, *Kyläkirjaston Kuvalehti* 1898, A-sarja, nro 11, 4.; O. Funcke: Pahalla tuulella II, *Kyläkirjaston Kuvalehti* 1898, A-sarja, nro 12, 9.)

Perikristillinen näkemys siitä, ettei ihmisen maallinen viha ja suuttumus ole oikeutettua, vaan saastaista ja syntistä, juontaa Barbara Rosenweinin mukaan juurensa Aristoteleeseen ja stoalaisuuteen sekä varhaisiin heprealaisiin näkemyksiin. Aristoteleen mukaan viha saattoi olla oikeutettua tietyistä syistä. Varhaiset kirkkoisät yhdistelivät antiikin ajattelijoiden ja heprealaisten näkemyksiä oikeutetusta vihasta, ja tällä tapaa ajatus pyhästä vihasta syntyi kristinuskoon. Myöhemmin idea vihan ja suuttumuksen kahdentyyppisyydestä levisi myös maalliseen ajatteluun. Kristinuskoon syntyi jo varhain käsitys siitä, että pyhä viha tarkoitti nimenomaan vihaa, joka kohdistui vääryyden tekoon Jumalaa kohtaan ja Jumalan lakien rikkomiseen. Se oli suuttumusta, joka kohdistui syntiin, ei synnintekijään. (Rosenwein 2020a, 96–103, 105, 110.)

Edellä esitetyt käsitykset olivat syvään juurtuneita 1800-luvulla eläneiden suomalaisten ajatteluun kirkon kansanopetuksesta, saarnoista sekä hengellisestä kirjallisuudesta. Kaikille aikalaisille tutussa ja ulkoa opetellussa katekismuksessa (Laine 2019, 140, 144–147) puhuttiin vanhan testamentin kiivaasta Jumalasta ja annettiin ihmisille ristiriitaisia ohjeita: toisaalta tuli pidättäytyä vihasta, rakastaa vihollisia ja kohdella heitä hyvin, mutta samaan aikaan tuli myös vihata ”pahaa” (*Katekismus* 1897, 6, 19, 22, 40, 48, 75). Edellä mainitut ärtymyksen kaltaisten tunteiden hillintää koskevat normit iskostuivat aikalaisien mieliin myös toistuvien lehtiartikkeleiden (Huonoja enteitä, *Sanomia Turusta* 21.10.1894, 1; Sunnuntai-lukemista, *Mikkeli* 15.10.1897, 3; Vihaa pahuutta! *Sanomia Turusta* 19.6.1898, 1; Vihollisemme, *Paimen-sanomia: evankelinen kuukausilehti* 1.3.1899, 2) sekä muun hengellisen kirjallisuuden, kuten käännöskirjojen kautta. Vaikka 1800-luvun lopun lukukulttuuri oli lukutaidon, maallisen kirjallisuuden ja sanomalehdistön kasvun myötä murroksessa, monissa kodeissa erityisesti maaseudulla luettiin ainoastaan hengellistä kirjallisuutta (Mikkola 2005, 16–20). Herätysliikkeiden 1700-luvulta lähtien tuottama kirjallisuus toi suomalaiseen kristinuskoon uutta ajattelua, jossa hengellisen esivallan eli papiston rooli pieneni ja jossa jokaisen oli ymmärrettävä oma syntisyytensä ja otettava henkilökohtaisesti siitä vastuuta (Katajala-Peltomaa et al. 2021, 219, 224). Monet edellä mainituista lehdistä olivat herätysliikkeiden lehtiä, mutta eivät suinkaan kaikki.

Esimerkiksi edellä mainittu Funcken kirjoitus ei ollut vain jokin marginaalikirjoitus marginaaliryhmälle. Hänen kirjoitukselleen oli hankittu suomennos ja sille oli annettu sivukaupalla tilaa kahdessa eri numerossa. K. J. Gummeruksen 1870-luvulla perustettu, kansalle suunnattu *Kyläkirjaston kuvalehti* A- ja B-sarjoineen oli 1800-luvun lopun mittakaavassa melko iso levikiltään. Sarjoissa julkaistiin monipuolista sisältöä, niin kaunokirjallisia tekstejä kuin artikkeleita eri tieteenaloilta, joskin uskonnollisväritteisille artikkeleille annettiin runsaasti palstatilaa johtuen lehden kristillis-siveellisestä linjasta. (Uino 1991, 23–24; *Kyläkirjaston Kuvalehti* 1898, A-sarja, nro 1, 2.) Funcke oli jokseenkin tunnettu kirjailija vuosisadan lopun Suomessa, jolta oli käännetty kirjallisuutta sekä suomeksi että ruotsiksi. (Ks. esim. Kirjallisuutta, *Aamulehti* 13.4.1897, 3; Funcke, O. & E. V. Petterson. 1897. *Kuinka itse tulemme onnellisiksi ja teemme muutkin onnellisiksi*. Wennberg ja K.; Funcke, O. & A. Suppanen. 1887. *Tahdotkos tulla terweeksi?* Porvoo: WSOY; Funcke, O. 1890. *Leipä ja miekka: Janoowille, epäilewille ja kilwoittelewille sydämmille*. Porvoo: Werner Söderström.)

Vaikka uskonopetukseen kuului olennaisena osana rakkauden ja myötämielisyyden osoittaminen ja ärtymyksen hillintä, käytännössä kirkonmiehet kiistelivät hyvinkin tunnepitoisesti 1890-luvun yleisönosastoilla. Toisaalta ärtynyt sai olla hyvällä syyllä, kun ilmaisi ”pyhää vihaa” tai kun taisteli ”ulkokultaisuutta” vastaan (ks. esim. Vihaa pahuutta! *Sanomia Turusta* 19.6.1898, 1; Jeesuksen katsahdus, *Kansan ystävä* 3.8.1899, 2). Yleisönosastoilla kiistellyt evankelisen herätysliikkeen pastori Karl Troberg vetosikin tähän puolustaessaan tunteiden ilmaisuaan: ”Minä luulisin, että väärää oppia vastaan niinkuin myös kaikkea vääryyttä vastaan on laimeus vaarallisempi kuin kiivaus.” (Pastori J. Engströmille, *Uusi Suometar* 17.11.1895, 3.) Kovan kielenkäytön taustalla saattoi piillä herätysliikkeiden pelko yhteiskunnan sekularisoitumisesta ja valtionkirkon edustajien uhkakuva siitä, että herätysliikkeet rikkoisivat perinteisen perhe- ja seurakuntarakenteen. Toisaalta kyseessä saattoi ennemminkin olla tunteisiin vetoava retorinen puhetapa, kuin aito maallistumisen tai maailmankuvan muuttumisen uhka (Mikkola & Laitinen 2013, 432–433; Heikkilä & Seppo 1987, 77, 84–85).

Ute Frevert tuo esiin luonteenpiirteiden näkökulman: 1800-luvulla ajateltiin, että suurista tunteista seurasi suuria tekoja, ja että kaikki suuret miehet olivat myös enemmän tai vähemmän intohimoisia miehiä. Tällaiset karismaattiset miehet saavuttivat eräänlaisen miesjohtajan tai -pelastajan roolin tunteisiin vetoavalla retoriikallaan. (Frevert 2011, 117, 133.) [7] 1890-luvun yleisönosastojen kiistelyissä ei ollut kyse pelkästään uskonasioiden kiivaasta puolustamisesta, vaan tietoisesti valitusta tunteisiin vetoavasta ja uusia kannattajia houkuttelevasta retorisesta tyylistä. Aineistossani tämä näkyy esimerkiksi siten, että 1800-luvun lopun sanomalehtien yleisönosastojen vakioväittelijää, aikanaan julkisuudessa hyvin tunnettua, *Vartija*-lehden perustajaa ja päätoimittajaa, pastori Elis Bergrothia luonnehdittiin asiastaan innostuneeksi ja intohimoiseksi mieheksi. Myös hänen Suomessa asuvaa armenialaista kollegaansa, niin ikään yhtä suora- ja kovasanaista Abraham Amirchanjanzia kuvailtiin samalla lailla (Kun suuret miehet taistelevat, *Uusi Suometar* 31.8.1895, 3; Vieläkin Savonlinnan hiippakunnan piispanvaalista, *Uusi Suometar* 22b.12.1895, 1–2; Suomen pakanalähetys, *Sanomia Porista* 9.7.1895, 1–2; Herra Amirchanjanz ja Suomen

pakanalähetys, *Tampereen Uutiset* 13.7.1895, 1–2. Ks. myös Winter 1929, 36–46; Sirenus 1954, 214–219; Erään miehen tie, *Joulu-aatto* 1.12.1934, 11).

Varsinkin ensiksi mainittu oli sekä ihailtu että halveksittu hahmo 1800-luvun lopun julkisuudessa. Näkemys riippui lähinnä siitä, mitä uskonsuuntausta kannatettiin. Eräs yleisönosastokirjoittaja kavahti ajatusta siitä, että ”tunnetuin riitelijä” Elis Bergroth olisi nimitetty Savonlinnan hiippakunnan uudeksi piispaksi:

Kenenkä tosikristityn uskonnolliset tunteet eivät ole räikkääntyneet, joka on lukenut hra Bergrothin väittelykirjoituksia? Onko niissä sitä suvaitsevaisuutta, joka on korkeimpaan kukkaansa noussut sanoissa: ”Isä, anna heille anteeksi, sillä he eivät tiedä, mitä he tekevät?” Onko niissä sitä omantunnon vakuutusta, jota saattaa lukijan sydämmen innostuksesta värähtelemään? Eikös mitä! Päinvastoin uhkuvat ne vastustajan persoonan raakaa pistelemistä ja yrityksiä hänen arvonsa alentamiseen. Tällöinen mieskö nyt korotettaisiin yhdeksi valtiokirkkomme vartioista? (Piispan ehdotus, *Päivälehti* 17.12.1895, 3.)

Kirjoittaja ehdotti myös, että ”uskonnollisten riitakirjoitusten kyhääjät” tulisivat kansan keskuuteen kuuntelemaan, mitä kansa itse pohtii. Ennen papisto oli kirjoittajan mukaan ollut isällistä ja laupiasta, nykyään se piittäsi vain omasta hyödystään ja sovinnollisuus loisti poissaolollaan. Oli vieraannuttu pyhästä tehtävästä ja unohdettu, että julkisuudessa tulisi toimia kristillisen rakkauden esimerkkinä. Kirjoittajan mukaan Bergrothin valinta piispaksi osoittaisi, että kirkko on muuttunut kokonaan ”maalliseksi virastoksi”. (Ibid.) [8] Jotkut toisetkin kannattivat maltillisempaa ja sovittelevampaa keskustelua. Pastori ja Luterilaisen Evankeliumiyhdistyksen yliasiamies Julius Engström toi oman näkemyksensä asiasta mielipidekirjoituksessaan:

En ole myöskään ollut sitä mieltä, ettei väärää oppia ja kaikkea erhetystä olisi vastustettava, mutta kysymyksenä on ollut, millä tavalla tämä on tapahtuva. Taitamattomalla ja lihalliseen kiivauteen kehittyvällä menettelyllä asiat aina vaan pahenevat. Siten ei saada mitään hyvää aikaan. [...] On muuten hyvin väärin ruveta kaikkia vihanpurkauksia puolustamaan sillä, että Vapahtajamme oli kiivas esim. farisealaisia kohtaan, jotka olivat tekopyhydessään armon ja evankeliumin vihollisia. Jesuksen opetuslapset joskus syttyivät väärään kiivauteen, kun ei käynyt heidän mielensä mukaan, mutta Jesus ei sitä hyväksynyt, vaan koetti heidän kiihkeitä tunteitaan lauhduttaa. (Julius Engström, *Kirkkoherra K. A. Trobergille*, *Uusi Suometar* 22.11.1895, 3.)

Engström viittasi kiivaudella ja vihanpurkauksella saman evankelisen herätysliikkeen jäsenen, kirkkoherra Karl Trobergin kielenkäyttöön, joka oli valmis tuomaan liikkeen sisäiset kiistat valtakunnallisen ja maallisen sanomalehden palstoille. Käyttämällä sanoja kuten ”lihallinen” ja ”oma hyöty” annettiin ymmärtää, ettei kyseessä ollut sallittu ”pyhä viha”, vaan kielletty henkilökohtainen viha. Mitään kaikkia seurakuntalaisia yhdistävää konsensusta tunnepitoisen ja ärtymystä ilmaisevan kielenkäytöstä ei ollut.

Loppujen lopuksi on pidettävä mielessä, etteivät ihanne ja todellisuus koskaan kohtaa yksi yhteen, eivätkä ihmiset noudata missään kulttuurissa tai aikakautena orjallisesti kasvatusta tai self help -oppaiden, hengellisten tekstien tai muun vastaavan kirjallisuuden elämänohjeita.

Ärtymys ja sen hillintä muissa lehtiteksteissä

1800-luvun loppupuoliskon luterilaiseen kasvatustoppiin kuului kiinteästi moraalisten, eettisten ja siveellisten arvojen korostaminen, joten oli luonnollista, että myös lapsille ja nuorille suunnatuissa lehdissä ja lehtiartikkeleissa tuotiin näitä näkökulmia vahvasti esiin (Uino & Leino-Kaukiainen 1991, 102). Lapset ja nuoret olivat valistuksen keskiössä, koska he olivat vajavaisen arvostelukykynsä vuoksi erityisen alttiita ärtymyksen kaltaisille tunteille (Luonteen kiivaudesta sananen, *Keski-Suomi* 31.10.1893, 2; Luonteen kiivaudesta sananen, *Keski-Suomi* 4.11.1893, 3). [9] Itsehillintää tulikin opetella jo varhaisesta lapsuudesta lähtien (Itsensä-hillitseminen, *Raahen Lehti* 26.7.1899, 3).

Nuorisoseuraliikkeen johtajahahmo, kirjailija ja toimittaja Santeri Alkio listasi useita eri ärtymyksen komponentteja lehtijutussa, joka käsitteli pahantuulen karkottamista:

[...] on tärkeitä, että kun sieramet kovin taajaan pyrkivät kohoilemaan, ja koko huomio on kiusallisen terävästi kiintyneenä niihin virheisiin, joita kanssaihmiset tekevät, kääntää silloin katseensa oman liivin alle ja vapautua siitä luulosta, että on vaikeata tunnustaa itseänsä erehtyväksi ihmiseksi. Kun tuon ottaa tavaksi ja jokaisessa tilaisuudessa kun vanhaatami pyrkii kohoamaan, heti ryhtyy miettimään, josko asia on sen arvoinen, että maksaa vaivan menettää malttinsa ja sielunsa rauhan useiksi tunneiksi, jopa pitkävihaiset luonteet päiviksi, viikoiksi ja vuosiksikin, niin varmaankin moni suuttumus kuolee syntymistuksiinsa. (Santeri Alkio: Nuoriso taisteluun omaa, sisäistä vanhoillisuuttaan vastaan. III. *Pyrkijä. Nuorison rientojen kannattaja* 15.12.1896, 180.)

Ensinnäkin siinä kehoitettiin itsereflektointiin: sen sijaan, että etsisi vikoja muista, niitä tuli etsiä omasta itsestä. Myös toisessa nuorisoseuralehti *Pyrkijässä* julkaistussa kirjoituksessa kehoitettiin nuoria julistamaan sota itsessään luonteen kiivautta ja tulisuuutta vastaan, vaikka itsehillintä olikin vaikeaa. Kiihkeät ajatukset purkautuivat sanoiksi, joilla saattoi olla arveluttavia, ellei jopa peruuttamattomia seurauksia. (Rauhan aate kotoisissa oloissamme, *Pyrkijä. Nuorison rientojen kannattaja* 1.11.1899, 326.) Jo *Pyrkijän* ensimmäisessä numerossa vuonna 1890 korostettiin sivistyksen ja siveellisuuden merkitystä kansakunnan vahvuudelle ja eheydelle. Kaikkien nuorten yhteiskunnan eri kerroksista tuli olla motivoituneita ja aloitteellisia poistamaan omat paheensa. (Filander, A. Tarkoituksemme, *Pyrkijä* 15.2.1890, 1–4.)

Nuorisoseuraliikkeelle tärkeä itsekasvatus ja -tutkiskelu oli perua ajan luterilaisesta ja snellmanilaisesta kasvatusta ja sivistysihanteesta, jossa ihmisen oli välttämätöntä olla tietoinen synnynnäisestä pahuudestaan ja halukas kehittämään itseään pois huonoista ominaisuuksista tullakseen hyväksi kansalaiseksi (Koski 2011, 159–161; Ollila 1998, 20, 151; Saari 2021, Sivistys 1800-luvun suomalaisissa kasvatusteorioissa). Alkion ajattelu erosi tästä siten, että hän piti ihmisiä pohjimmiltaan hyvinä, eikä pahoina. Kun

tuo hyvyys saatiin kaivetuksi esille, ihmisten kehitysmahdollisuudet olivat äärettömät. (Numminen 2011, 146–147; Smeds 1987, 154; Alkio 1905, 5–13.)

Alkion edellä mainitussa tekstissä oli kiintoisaa kuvaus kiihtyneen ihmisen fysiologiasta: sieraimet kohoilevat. Mieleen nousee kuva kiihkeästi hengittävästä ihmisestä. Voi olla, että artikkeliin on epäsuorasti vaikuttanut evoluutiobiologi Charles Darwinin 1870-luvun urauurtava teos, joissa hän tutki ihmisten tunteenilmaisuja eläinten kautta. [10] Darwin mainitsee neurologi Charles Belliä lainaten yhtenä raivostuneen ihmisen tunnusmerkkinä ”leviävät, värisevät ja laajentuneet sieraimet”. (Darwin 1872, 240, 246. Ks. myös Dixon 2020, 23–26). Darwinin tekstejä vihaisen ihmisen kehon ilmauksista hyödynsi myös psykologi ja filosofi William James 1880-luvulla ilmestyneessä tunnetussa tekstissään ”What is an Emotion” (James 1884, 194. Ks. myös Dixon 2020, 18). Jamesin ja etenkin Darwinin tutkimukset olivat tunnettuja myös Suomessa vähintään ylä- ja keskiluokalle (ks. esim. Charles Darwin, *Suomen Kuvalehti* 1.6.1877, 1; Sinnesrörelserna och deras kroppsliga uttryck, *Finsk Tidskrift* 1.5.1896, 338–353). [11]

Pyrkijän artikkeleissa on erityisen merkittävää se, että itsehillintä liitettiin ihmisen sivistystasoon (Rauhan aate kotoisissa oloissamme, *Pyrkijä: nuorison rientojen kannattaja* 1.11.1899, 10; Santeri Alkio: Nuoriso taisteluun omaa, sisäistä vanhoillisuuttaan vastaan. III. *Pyrkijä. Nuorison rientojen kannattaja* 15.12.1896, 3). Sama ajatus oli erinäisiä ärtymyksen komponentteja esittelevässä *Keski-Suomen sanomalehtijutussa*, jonka mukaan kiivastuminen antaa hetkellistä nautintoa, mutta jos tunnetta ei hillitse, niin harvoin pystyy hallitsemaan muitakaan paheita (Luonteen kiivaudesta sananen, *Keski-Suomi* 31.10.1893, 2). Jos ei hillinnyt eli hallinnut itseään, ei voinut myöskään hallita muita ihmisiä (Itsensä-hillitseminen, *Raahen Lehti* 26.7.1899, 3). Alkukantainen, sivistymätön, itsehillintään kykenemätön ihminen oli poistettava sisimmästään. Ajatus liittyi yleiseen aikakauden näkemykseen siitä, että oppimattomat, naiset, lapset ja nuoret eivät pystyneet hillitsemään tunteitaan (Frevert 2011, 94; Jalava 2005, 187–189; Koski 2011, 164), mutta toisaalta myös luterilaiseen ajatteluun siitä, että ihmiset ylipäätään olivat luonnoltaan hillitsemättömiä ja taipuvaisia perisyntiin (Koski 2011, 159–160). [12]

Kiivastuminen katsottiin tarttuvaksi ja yksi kiihtynyt henkilö saattoi levittää pahan tuulen kaikkiin ympäröiviin ihmisiin (ks. esim. Luonteen kiivaudesta sananen, *Keski-Suomi* 4.11.1893, 3; Itsensä hillitseminen, *Kodin-ystävä: lukemista kodille ja kansalle* 24.11.1891, 3). Santeri Alkiokin varoitti *Pyrkijässä*, että pahantuulinen ihminen myrkyttää koko ilman ympärillään (Santeri Alkio: Nuoriso taisteluun omaa, sisäistä vanhoillisuuttaan vastaan. III. *Pyrkijä. Nuorison rientojen kannattaja* 15.12.1896, 179). Rosenweinin mukaan tämänkaltaisen idean tunteiden myötäelämisestä esittivät filosofit David Hume (1711–1776) ja Adam Smith (1723–1790) jo ennen kuin se todistettiin psykologiseksi ja fysiologiseksi ilmiöksi (Rosenwein 2020a, 117–119; ks. myös Barclay 2020, 7).

Jo aiemmin mainitussa *Keski-Suomen* jutussa tehtiin jako eri temperamentteihin, joita olivat: ”sangiininen eli vilkas, koleerinen eli kiivas, melankoolinen eli syvä ja flegmaattinen eli tyyni” (Luonteen kiivaudesta sananen, *Keski-Suomi* 31.10.1893, 2). Kristillisen aikakauslehti *Väinämöisen* mukaan heikkoluontoiselle, kiivaalle ja tuliselle

luonnolle itsehillintä ja veren kiehumisen estäminen oli vaikeampaa kuin muille (Itsensä hillitsemisestä, *Väinämöinen* 22.5.1897, 5). Myös *Turun lehdessä* katkera puhe ja äkäiset sanat rinnastettiin polttavaan tuleen, joka kärvensi ihmisiä (Lempeät sanat, *Turun Lehti* 18.2.1897, 8). Tuleen ja sappeen liittyvät mielikuvat, ”kuumaveriset” ja ”koleeriset” luonteet, ärtymyksen vaikutus terveydentilaan, ja lukuisat muut viittaukset humoraalioppiin osoittavat, että käytännössä traditio eli edelleen 1890-luvulla. *Keski-Suomen* lehtijutussa oppi todettiin jo vanhentuneeksi, mutta huomioitiin, että ”eipä ole vielä parempaakaan selvitystä löydetty” (Luonteen kiivaudesta sananen, *Keski-Suomi* 31.10.1893, 2). [13] Humoraaliopin isän, antiikin lääkäri Galenoksen (n. 130–201 jaa.) mukaan viha on eräänlaista kiehumista sydämessä (Rosenwein 2020a, 130–131). Se lämmittää kehoa kulkiessaan verisuonistossa ja sekoittaa kehon nesteitä, joka taas voi aiheuttaa sairauksia (Ibid.). Humoraaliopin vaikutus pysyi vuosisadat länsimaisessa ajattelussa ja vielä sen jälkeenkin, kun oppi oli jo hylätty lääketieteessä, William James viittasi siihen kuvaillessaan suuttumuksen fyysisiä tuntemuksia (James 1884. Ks. myös Rosenwein 2020a, 132–133).

Yleisönosastokirjoituksissa humoraaliopin perintö näkyi vahvimmin lukuisissa suomenkielisten kirjoitusten viittauksissa sappeen ja sen purkamiseen (ks. esim. Vähän vastinetta ”Sanankuulijalle”, *Uusi Suometar* 5.9.1895, 4; Sananen herra ”Suomalaiselle”, *Uusi Suometar* 26.9.1895, 4; Vieläkin Savonlinnan hiippakunnan piispanvaalista, *Uusi Suometar* 22b.12.1895, 1–2; Vähän vastinetta, *Karjalatar* 26.1.1895, 3; Hiukan vastinetta, *Wiipuri* 13A.2.1895, 3; Pastori K. G. Sirénille, *Wiipuri* 23.4.1895, 3; Yleisöltä, *Wiipuri* 11.10.1895, 3; Vastinetta puistojen suojelustyöhön., *Louhi* 17.5.1895, 3; Yleisöltä, *Karjalatar* 18.7.1895, 4; Loppuselitys Iin kansakoulujuttuihin, *Louhi* 19.6.1895, 3). En löytänyt ruotsinkielisistä yleisönosastokirjoituksista vastaavanlaisia viittauksia. On huomioitava, että vaikka sanastoon oli juurtunut humoraaliopista peräisin olevia sanoja ja sanontoja, se ei välttämättä tarkoita, että aikalaiset uskoivat humoraalioppiin.

Ärtymyksen kaltaisilla tunteilla uskottiin olevan yhteys myös terveystieteisiin. Naistenlehti *Kalevattaressa* julkaistussa ruotsalaislehdestä käännettyssä artikkelissa kerrottiin, että pahimmillaan viha saattoi aiheuttaa äkkikuoleman, mutta yleisimmin vain fyysisiä oireita, kuten ruokahaluttomuutta tai koleerisissa ihmisissä vatsakipuja. Imettäviä naisia varoitettiin, että suuttuminen pilaa äidinmaidon. (Vihastumisen vaaralliset seuraukset terveyden suhteen, *Kalevatar* 1.12.1895, 6.) Myös *Keski-Suomen* mukaan kiivaus aiheutti pahoinvointia ja naisilla pyörtymistä, mutta miehillä se saattoi johtaa jopa ”halvauksen” aiheuttamaan kuolemaan (Luonteen kiivaudesta sananen, *Keski-Suomi* 2.11.1893, 2). Kiivaus rinnastettiin lisäksi melisairauteen (Luonteen kiivaudesta sananen, *Keski-Suomi* 31.10.1893, 2; Kiivaus, *Sanomia Turusta* 10.1.1896, 1). Katson, että ärtymyksen yhteys fyysiseen ja henkiseen terveyteen voidaan yhdistää yhtä lailla humoraalioppiin, mutta myös 1800-luvun loppupuoliskon medikalisaatioon, ihmiskehon fysiologisten ilmiöiden selittämiseen luonnontieteiden kautta. Näkemykset eivät olleet mitenkään uusia, koska esimerkiksi ”viha”-sanaan oli yhdistetty jo vuosisatoja sekä suomessa että sen lähikielissä tulehdukset, sappi, myrkyt ja sairaudet ja ”raivo”-sanan etymologinen vastine merkitsi hullua (Häkkinen 2004, 1483, 1017).

Yhteistä monelle artikkelille oli sen korostaminen, ettei suuttumuksella saavutettaisi mitään hyvää tai ei ainakaan tarpeeksi hyvää, jotta se maksaisi vaivan (Ks. esim. Itsensä

hillitsemisestä, *Väinämöinen* 22.5.1897, 5; Luonteen kiivaudesta sananen, *Keski-Suomi* 31.10.1893, 2; Luonteen kiivaudesta sananen, *Keski-Suomi* 4.11.1893, 3). Sanomalehti *Turun Lehdessä* vakuutettiin: "Ei mikään vaikuta niin lamauttavasti ympäristöömme kuin kärtyisyys ja lakkaamaton napina ja vieläkin pahempi on, jos me sen lisäksi vielä olemme vihaisia ja tuskittelemme. Meidän maalinamme pitää olla rauhallisuus ja iloisuus. ("Olkaa aina iloiset!", *Turun Lehti* 30.6.1896, 6.) Myös perhelehti *Kodinystävässä* varoitettiin: "Joka antaa tunteensa kiihtyä, raivostua kaikista pienistäkin asioista, hänen osanaan on elämä, täynnä ikävyyksiä." (Itsensä hillitseminen, *Kodinystävä: lukemista kodille ja kansalle* 24.11.1891, 3.) Miten tuli sitten toimia, jos kuitenkin huomasi itsessään ärtymystä? *Keski-Suomi*-sanomalehdessä vinkattiin kiivastumisen estämiseen vakaata ja tyyntä silmäystä asiaan. Jos itsehillintä ei jollain kuitenkaan onnistunut, oli tärkeää jättää kiivastunut mellastamaan yksin, kunnes rauhoittuisi. Jos olisi ryhtynyt väittelyyn tällaisen henkilön kanssa, olisi näyttänyt yhtä hullunkuriselta kuin kiivastunut. Kun rettelöijä saisi vastapalkaksi vain halveksivan hiljaisuuden, huomaisi hän itsekkin, kuinka paljon muut arvostivat turhaa elämointiä. (Luonteen kiivaudesta sananen, *Keski-Suomi* 2.11.1893, 2.)

Eräs kiinnostava aspekti kirjoituksissa oli väkivallan liittäminen ärtymyksen tunteeseen. Esimerkiksi *Keski-Suomen* artikkelissa pohdittiin ironisesti "miten sievää ja erittäin toimeliasta on esim. 'lyödä nyrkkiä pöytään', polkea jalkaa ja vimmoissaan viskoa esineitä rikki!" ja rinnastettiin tällä tavoin käyttäytyvä henkilö eläimeen (Luonteen kiivaudesta sananen, *Keski-Suomi* 31.10.1893, 2). *Väinämöinen* taas tukeutui varoituksissaan Raamattuun: "jotka miekkaan rupeevat, ne miekkaan hukkuvat" (Itsensä hillitsemisestä, *Väinämöinen* 22.5.1897, 5). Samat väkivalta-assosiaatiot tulevat esille myös yleisönosastokirjoituksissa. Eräs *Louhi*-lehden yleisönosastokirjoittaja väitti, ettei ollut "äkäinen", vaikka *Oulun Ilmoituslehden* kirjeenvaihtaja oli iskenyt häneen "koiramaiset hampaansa". Kirjoituksen tyyli ja sanavalinnat antavat kuitenkin ymmärtää, että kirjoitus on syntynyt tunteen vallassa. Kirjoittaja muun muassa nimitteli *Oulun Ilmoituslehden* lukijoita "homepäiksi" ja uhkaili epäsuorasti lehden toimitusta ampumisella. *Louhen* toimitus huomautti, ettei saanut selvää jostain sanasta kirjeessä – voiko olla mahdollista, että teksti on kirjoitettu niin kiivauksissaan? (Ylivieskalainen Ilmoituslehden kirjeenvaihtaja!, *Louhi* 20.2.1895, 4.)

Aineistossa on muitakin mielikuvia ärtymyksen ja väkivallan yhteydestä. Milloin vastapuoli on "lätkinyt piiskalla korville", "rusikoinut", "hyökännyt miekkansa puolesta", "käyttänyt puukkoansa osuvasti" tai "karannut niskaan" (Vähän vastinetta "Sanankuulijalle", *Uusi Suometar* 5.9.1895, 4; "Kirkko-uruista" vastinetta hra H. Rkn:lle, *Uusi Suometar* 22.11.1895, 3; Hiukan vastinetta, *Wiipuri* 13A.2.1895, 3; Puistojen suojelustyötä, *Louhi* 21.4.1895, 3). Dixonin mukaan jo antiikissa viha [14] ja väkivalta yhdistettiin toisiinsa, mutta kuvasto, jossa nämä kaksi yhdistyvät, kehittyi keskiajalta lähtien. Taiteessa tuli uudelle ajalle tullessa tavaksi kuvata suuttumuksen (latinaksi *ira*) tunne maalaamalla tappelevia, usein juopuneita miehiä. (Dixon 2020, 20–21. Ks. Myös Rosenwein 2020a, 39–52.) Suomessa käsityksiin on varmasti vaikuttanut myös kansantarinat, joissa vihan kaltaisia tunteita ilmaistiin pidäkkeettömästi väkivallan keinoin (Stark 2005, 86–89). Rosenwein esittää yhden mahdollisen syyn siihen, että viha, aggressio ja väkivalta luetaan edelleen yhteen länsimaissa: suuttumuksen katsotaan olevan irrationaalista, impulsiivista ja tuhoavaa. Hän myös

huomauttaa aiheellisesti, että väkivalta voi olla myös verbaalista, sanoilla voi satuttaa. (Rosenwein 2020a, 66–67.) Ärtymyksen ilmaiseminen onkin muun muassa tästä syystä performatiivista. [15]

Kiiivauden hallintaa käsittelevistä lukuisista lehtiartikkeleista piirtyy aikalaisten käsitys tunteiden universaaliudesta. Teksteissä annetaan ymmärtää, että on tunteita, joita on aina ollut, ja niillä on yhteys ihmisten ja eläinten biologiaan. Lehtiartikkeleihin on vaikuttanut 1800-luvun lopun tieteellinen maailmankuva, jossa oli sisäistetty Darwinin opit ja uskottiin siihen, että ihmiset kehittyivät henkisesti parempaan, ylevämpään suuntaan, pois alkukantaisesta, sivistymättömästä itsestään. [16]

Mikä aiheutti ärtymyksen?

Kun pohditaan, mitä ”ärtymys” oli ja mistä komponenteista se koostui, on pohdittava syitä ja motiiveja ärtymykselle. Jos aikalaisilta olisi kysytty, miksi joku oli ärtynyt, he olisivat ehkä vastanneet, että koska hän oli luonteeltaan ”kiivas” eli ”kuumaverinen”. Kuumaverisyys yhdistettiin erityisesti keski- ja eteläeurooppalaisiin kansoihin (ks. esim. Ulkomaalta, *Haminan Sanomat* 20.1.1891, 4; Pitkiltä matkoilta, *Aamulehti* 8.2.1891, 1; Unkarilaista kuumaverisyyttä, *Waasan Lehti* 31.10.1891, 3; Ranskan oloista sananen, *Kaiku* 4.1.1893, 2; Politiska nyheter, *Hufvudstadsbladet* 28.3.1894, 3; Ulkomailta, *Wiipuri* 12.6.1894, 3; Sota Kreikan ja Turkin välillä, *Kyläkirjaston Kuvalehti* 1.6.1897, 13; Världsprässens dagar i Stockholm, *Wiborgsbladet* 29.6.1897, 2; Katsaus ulkomaihin, *Uusi Suometar* 14.5.1898, 1), mutta myös vanhuus ja kättyisyys yhdistettiin toisiinsa (ks. esim. Vanhuutesi olkoon niinkuin nuoruutesi, *Kansan ystävä* 8.6.1899, 2). Yhdeksi syyksi tähän esitettiin, että ihmiset muuttuivat vanhoilla päivillään äreiksi, katkeriksi ja alakuloisiksi, kun eivät enää voineet heikentyneen kuntonsa vuoksi osallistua talon töihin ja heitä sen vuoksi pilkattiin ja halveksittiin (Huomiota ansaitseva epäkohta, *Turun kuva-lehti* 7.12.1890, 1). Myös alkoholi mainitaan yhtenä kiiivauden aiheuttajana sekä rauhallisilla että vilkkailla ihmisillä (Luonteen kiiivaudesta sananen, *Keski-Suomi* 2.11.1893, 3; Juoppoussairaus, *Suomen terveydenhoito -lehti* 1.6.1897, 20).

Sanomia Turusta -lehdessä todettiin, että pahimman suuttumuksen herätti kuitenkin kunnian loukkaus (Kiivaus, *Sanomia Turusta* 10.1.1896, 1) ja tämä tuntui pitävän paikkansa erityisesti yleisönosastokirjoitusten osalta, joissa ärtymyksen motiivina oli useimmiten epäoikeudenmukaisuuden tai vääryyden kokemus, johon yhdistyi kunnianloukkaus. Loukatusta ja menetetyistä kunniaa puhuttiin useissa mielipidekirjoituksissa (ks. esim. Yleisöltä, *Louhi* 10.4.1895, 3; Uuden Suometaren toimitukselle, *Uusi Suometar* 25.4.1895, 3; Loppuselitys Iin kansakoulujuttuihin, *Louhi* 16.6.1895, 3; Parjaajalleni Herra X:lle, *Louhi* 7.7.1895, 3–4; ”Pakinoita Parikkalasta”, *Wiipuri* 21.11.1895, 3; Selitys, *Päivälehti* 14.7.1895, 4). 1800-luvun lopun sivistyneistömiesten identiteetti ja elämä rakentui uran ympärille, jolloin pelko häpeällisestä epäonnistumisesta väijyi jatkuvasti selän takana (Ollila 1998, 191–193, 204–205). Yhteisöltä ei herunut epäonnistujalle ymmärrystä, vaan hänet jätettiin selviytymään yksin häpeän, hylkäämisen ja pelon tunteiden kanssa (Jalava 2005, 186–189; Ollila 1998, 205; Wirilander 1974, 73–74). Tämä seikka selittää osaltaan sitä, miksi henkilökohtaisen kunnian loukkaus otettiin niin vakavasti ja miksi kunniaa puolustettiin niin raivokkaasti.

Ute Frevertin mukaan kunnianloukkaus häpäisee ihmisen tai yhteisön, poistaa heidän arvokkuutensa ja loukkaa heidän eheyttään. Tällaisessa nöyryytyksessä ja itsetunnon kolauksessa piilee suuri tunnevoima, joka kohdistuu sitä vastaan, miten ihmiset haluavat muiden näkevän heidät ja kohtelevan heitä. Kunnianloukkaus on myös subjektiivista, koska se riippuu siitä, mitä henkilö tai yhteisö itse pitää loukkauksena. Kunnian syvään juurtuneesta merkityksestä eurooppalaisessa tunnekulttuurissa 1800-luvulla kertoo muun muassa se, että kunnian menetyksessä saatettiin joskus kokea pahempaa kuin kuolema. (Frevert 2011, 5–6, 69, 87.)

Vaikka henkilökohtaisen kunnian loukkaus vaikuttaa olevan 1890-luvun yleisönosastokirjoituksissa yksi vankimmista motiiveista ärtymykselle, myös kollektiivinen kunnia sai kolauksia ja aiheutti närää. Tällaiset tapaukset liittyivät usein maaseutukirjeisiin, joissa joidenkin mielestä raportoitiin paikkakunnan asioista väärin tai laverreltiin liikaa suurelle yleisölle. [17] Paikalliset kiistat saivat uutta pontta, kun niitä puitiin valtakunnallisella tasolla, ja maaseutukirjeenvaihtajilla oli valta saada paikalliset vallanpitäjät vastuuseen teoistaan tai ainakin vastaamaan teoistaan sanomalehden palstoille. Tukki-asiamies ja raittiuspuhujana Vilho Itkonen [18] lähetti 1895 *Karjalattarelle* maaseutukirjeen, jossa hän kuvaili Nurmeksen kauppalassa ”täydellisenä rehoittavaa juoppoutta”. (Kirje Karjalattarelle Nurmeksen kauppalasta, *Karjalatar* 4.7.1895, 4.) Kirjoitus on hyvä esimerkki siitä, mikä saattoi laukaista ärtyneen viestinvaihdon yleisönosastolla. Itkonen lähetti seuraavan maaseutukirjeensä Lieksasta:

Kun astuin Seura-laivasta Lieksan laiturille, niin joukko miehiä oli täydessä hutikassa. Läksin kävelemään maantietä, aina vaan uusia päihtyneitä tuli vastaan. Eipä sentään kaikki – millä pullo täyteläinen ja millä tyhjennetty, mutta työkansaa enimmäkseen tukkien uittotyössä olevaa. Olipa talollisiakin ja vähän muutamia herrasmiehiä, joiden näin lasia kallistelevan. [...] Ihmiset ovat enimmäkseen alkuperäisellä kannalla sivistyksen puolesta ja valoa täällä tarvitaan. [...] Hyvät pielisjärveläiset, jättäkää juoppous pois ja suosikaa raittiutta, niin onnellinen aika teillekin koittaa. (Pielisjärveltä, *Karjalatar* 16.7.1895, 4.)

Nimimerkki W. A. kirjoitti *Uuteen Savoön* ärtyneen vastineen, jossa kertoo Itkosen loukanneen nurmeslaisia muun muassa sanoilla ”juoppous rehoittaa”. (Nurmeksestä (Vastausta), *Uusi Savo* 23.7.1895, 2.) Myös nimimerkki ”Muutamat Lieksasta” lähetti *Karjalattareen* ärtyneen vastineen, jossa todettiin:

Tällä hra matkailijalla näkyy olevan sangen alkuperäisellä kannalla käsitteet siitä, mihin milloinkin sopii tuppautua, mitä sopii kirjoitella sanomalehtiin ja mitä ei sovi. – Paikkakunnan oloja tuntevat ja puheenaolevan aikanakin paikalla olleet tämän kuvauksen kyllä tietävät vääräksi, mutta niin ei ole niitten kanssa, jotka mokoman, typerän ja hävyttömän sepustuksen sattuvat lukemaan ja eivät paikkakunnan oloja muuten tunne. (Karjalattaren toimitukselle, *Karjalatar* 30.7.1895, 4.)

Kirjoitusten taustalla voi olla ärtymyksen lisäksi monenlaisia tunteita, kuten esimerkiksi häpeää, loukkaantumista ja pelkoa. Paikkakuntalaisten ärtymyksen

ilmaisun motivaattorina oli maaseutukirjeenvaihtajan aiheuttama kollektiivinen kunnianloukkaus. Raittiusliikkeiden aikakaudella juopoksi syyttäminen vaikutti olevan yksi pahimmin koetuista loukkauksista.

Kunnia oli esimodernilla aikakaudella perheen, suvun, kotitalouden ja koko paikallisyhteisön yhteistä omaisuutta ja yhden kokema häpeä koski kaikkia. Maineen menettänyt kohtasi vihamielisyyttä ja eristämistä, ja häntä todennäköisesti syytettiin ensimmäisenä, jos tulevaisuudessa tuli vastaavanlainen tilanne eteen. Olihan hän jo osoittanut kelvottomuutensa ja pahuutensa. Kunnianmenetys kostettiin yhteisöllisyyttä vaalivassa kulttuurissa, kuten suomalaisessa 1890-luvun maaseutupitäjässä, joko väkivallalla tai oikeudenkäynnin kautta, joka tapauksessa julkisesti. (Jokiaho 2002, 218–220; Renvall 1949, 149–155; Wirilander 1974, 70–77.) [19]

Kunnian tunteen korostaminen yleisenä 1800-luvun ilmiönä oli eurooppalainen, mutta tunnettu myös Yhdysvalloissa. Perinteisesti kunniaa oli puolustettu turvautumalla väkivaltaan (Frevort 2011, 37, 56–58; Nye 1993, 176; Stearns 2017, 93–124). [20] 1800-luvun lopun Suomessa kunnianpuolustaminen tapahtui usein myös sanomalehtien sivuilla ja oikeudenkäynneissä, erityisesti keskiluokan kesken. Kunnian tunne, sen loukkaaminen ja menetys olivat sidoksissa tunteiden käytänteisiin ja performatiivisuuteen. Tarkoitan tällä sitä, että yhteisöissä oli vuosisatoja vanha implisiittisesti opetettu ja harjoitettu käytäntö, että kunnianloukkaus oli vakava asia ja siitä kuului suuttua, tarvittaessa vaikka siinä määrin, että juttu vietiin oikeuteen saakka. Historioitsija Monique Scheer mainitsee neljä tunnekäytännettä, jotka ovat yksinkertaisten: 1) tavat, jotka käynnistävät tunteen 2) tavat, jotka nimeävät tunteen 3) tavat, joilla tunne välitetään ja kommunikoidaan toisille ja 4) tavat, joilla tunnetta hallitaan (Scheer 2012, 209–217). Väitän, että yleisönosastot toimivat 1800-luvun lopun kunnianloukkausjutuissa yhtenä paikkana, joissa näitä tunnekäytänteitä harjoitettiin ja jaettiin. Tunteiden performatiivisuus näkyy muun muassa siinä, että kun kirjoitettiin ärtyneeseen sävyyn yleisönosastoille, kirjoittaminen mahdollisesti vahvisti kirjoittajan ärtymyksen kaltaisia tunteita, ja julkaistu kirjoitus tuotti lukijoille monenlaisia tunnekokemuksia. Se suututti, hävetti, loukkasi ja huvitti.

Lopuksi: Hallitse kiivauttasi, mutta hyökkää uskosi ja kunniasi puolesta

Ymmärtääkseni aikakauden tunnenormeja pyrin löytämään ja jäljittämään ärtymykseen kaltaisiin tunteisiin liittyviä komponentteja. Käyttämäni menetelmä vaikutti toimivalta tässä kontekstissa, mutta kuten Thomas Dixon itsekin tuo ilmi, siihen liittyy myös riskejä ja kysymysmerkkejä. Pidin hyödyllisenä, että käsitteet purettiin auki ja niille pyrittiin etsimään perimä, mutta toisaalta on olemassa riski, että olen ymmärtänyt tunnesanojen merkityksiä väärin tulkitessani niitä nykypäivästä käsin.

Kirjoituksissa toistuivat hämmästyttävän yhdenmukaisesti samat ärtymyksen komponentit, käsittemallit, joiden historia voidaan jäljittää useassa tapauksessa vuosisatoja taaksepäin. Vallinneet tunnenormit heijastivat monin paikoin mennyttä maailmaa ja vaikuttaa siltä, että ne tulevat jäljessä sen suhteen, mitä ympäröivässä yhteiskunnassa on muuttunut. Tekstit olivat yhdistelmä perinteistä teologiaa sekä 1800-luvun filosofian, psykologian ja luonnontieteen oppeihin perustuvia käsityksiä. Se, että vuosisatoja vanha, mutta väistymässä ollut humoraalioppi näkyi edelleen puheen

tasolla 1890-luvun lehtiteksteissä ei hämmästyttä, koska arkikielessä vaikuttaa olevan aina sanontoja ja metaforia, joiden alkuperäinen merkitys on unohtunut. Toisaalta humoraalipuhe istui jossain määrin hyvin 1800-luvun loppupuolen uuteen maailmankuvaan, jossa lääketieteen avulla pyrittiin selittämään yhtä jos toista ihmiskehon ja -mielen toiminnasta. Lehtiartikkeleissa esitetyt ärtymyksen hillinnän ihanteet ja ilmiötaso eli yleisönosastokirjoitusten tunneilmaisut olivat keskenään ristiriitaisia. Mieliopidekirjoituksissa näkyivätkin erilaisten maailmankuvien, käsitysten, ihmispersoonien ja retoristen tyylivalintojen törmäykset, jotka osaltaan nostattivat ärtymyksen kaltaisia tunteita sekä kirjoittajissaan että lukijoissaan.

Ärtymyksen tunteita ilmaistiin yleisönosastokirjoituksissa useimmiten silloin, kun kirjoittaja koki, että hänen henkilökohtaista tai yhteisönsä kunniaa oli loukattu. Tunteiden ilmaisulla haettiin oikeutta ja puolustauduttiin syytöksiltä, mutta toisaalta rakennettiin myös omaa julkisuuskuva ja statusta. Ilmiö liittyi patriarkaaliseen maskuliinisuuden malliin, jossa kunnia oli tärkeä – ellei tärkein ihmisen henkinen omaisuus. Näen, että kunnianloukkausilmiön ja ihmisten käyttäytymisen taustalla toimivat tunteiden käytänteet ja performatiivisuus. Yleisönosastot toimivat keskiössä siinä, kuinka ihmiset implisiittisesti opetettiin tunnistamaan milloin ja miten kuuluisi reagoida heille kohdistettuihin sanoihin. Tuloksena oli odotettuja käytösmalleja, jotka ilmenivät ärtyneinä mieliopidekirjoituksina, joskus aggressiivisina hyökkäyksinä sekä uhkauksina oikeudenkäynneistä.

1800-luvun lopun kunnia tunteena tai käsitteenä ei ole sama kuin miten me sen nykypäivässä käsitämme. Se ei ollut sama käsite edes kaikille 1800-luvun lopun ihmisille – tunteet ovat ajan, kulttuurin ja yhteisön muovaamia – mutta 1800-luvun lopun esimerkki ärtymyksen ja kunnian kaltaisten tunteiden käytänteistä ja performatiivisuudesta antaa osviittaa siitä, miten tunteiden käytänteet ja performatiivisuus ohjaavat myös nykypäivän keskusteluja sosiaalisessa mediassa. Tutkija Barbara Rosenwein toteaaakin osuvasti, että kunnia on sanana nykyään harvemmin käytössä, mutta kunnian loukkaaminen ei ole kadonnut minnekään. Päinvastoin se vaikuttaa olevan useimmiten syynä suuttumukseen ja vihaiseen diskurssiin, ja suorastaan vaatii ja oikeuttaa sitä. (Rosenwein 2020a, 176.)

FM, väitöskirjatutkija Satu Sorvali viimeistelee Turun yliopistossa kulttuurihistorian oppiaineessa artikkeliväitöskirjaa, joka käsittelee 1800-luvun lopun suomalaisten sanomalehtien ärtyneitä yleisönosastokirjoituksia sekä niiden suhdetta aikakauden keskustelu- ja tunnekkulttuureihin.

Viitteet

[1] 1890-luvulla lehtien kiistakirjoituksiin sekä ”kynäsotiin” viitattiin arkipäiväisenä ilmiönä. Tietyt yhteiskunnalliset aiheet, kuten uskonto ja kielipolitiikka olivat polarisoituneita, ja ihmisiä vaadittiin ottamaan kanta, olit joko ”heitä” tai ”meitä”. Ks. tarkemmin Sorvali 2019.

[2] Nygård, Toivo. 1987. Poliittisten vastakohtaisuuksien jyrkentyminen sanomalehdistössä. Teoksessa *Suomen lehdistön historia 2. Sanomalehdistö suurlakosta talvisotaan*, toim. Toivo Nygård & Raimo Salokangas, 133–135. Kuopio: Kustannuskiila. Ks. kritiikki Sorvali 2020, 325–326.

[3] Maaseutukirjeen funktio ja rakenne eroavat yleisönosastokirjoituksesta ja kyseessä on siten kaksi eri ilmiötä. Maaseutukirjeiden otsikot olivat 1890-luvulla joko ”Kirjeitä maaseudulta” tai ”Bref från Landsorten”, kun taas yleisönosastot oli nimetty joko ”Yleisöltä” tai ”Från allmänheten”. Maaseutukirjeet olivat paikkasidonnaisia, koska niissä kerrottiin aina miltä paikkakunnalta kirjoitus oli lähetetty, ja se käsitteli kyseisen seudun asioita. Yleisönosastokirjoituksissa paikkakunta mainittiin implisiittisesti tai eksplisiittisesti ainoastaan noin joka toisessa kirjoituksessa. Maaseutukirjeet oli kirjoitettu selonteon tai uutisen muotoon, kun taas yleisönosastokirjoitukset olivat mielipidekirjoitusten konventioiden mukaisesti rakennettuja ja ne monesti pyrkivät virittämään keskustelua. Kokko 2019b; Nygård 1987, 133; Sorvali 2020, 325, 337–338; Sorvali 2019.

[4] Ks. esim. Kokko 2019a; Stark, Laura. 2013. Toimittajien ja itseoppineiden maaseutukirjeenvaihtajien suhde osana suomenkielisen lehdistön nousua 1847–1865. *Historiallinen Aikakauskirja* 111, 1: 28–42, <https://urn.fi/URN:NBN:fi:ELE-1594260> [Haettu 24.8.2022].

[5] Ks. tarkemmin Sorvali 2019.

[6] *Kielitoimiston sanakirja* määrittelee vihan seuraavasti: voimakas pahansuopuus, suuttumus, raivo, vastenmielisyys tms. jtkak t. jkta kohtaan. Katkera, leppymätön, silmitön, polttava viha, <https://www.kielitoimistonsanakirja.fi/#/viha> [Haettu 25.5.2022].

[7] Myös aikalaiset tunnistivat ilmiön ja puhuivat pyhien aatteiden puolesta taistelevista ”suurista hengistä”, jotka kaivoivat lehtien palstoille kaikki vasta-argumentit vastustajastaan ja näin palvelivat kaikkien etua. Kun suuret miehet taistelevat, *Uusi Suometar* 31.8.1895, 3. Samaan aikaan karismaattista, vahvaa naispersoonaa pidettiin pelottavana ja epäsovivana, mutta myös huvittavana. Ollila 1998, 142–143.

[8] Elis Bergrothin pääasiallinen keskustelukanava oli hänen toimittamansa *Vartija*-lehti. Hän kritisoi konservatiivina kovin sanoin monenlaisia kirkkoa koskettavia asioita, mutta julkaisi myös vastineita toisin ajattelevilta. Lehdessä olikin usein pitkään jatkuneita kiivaita polemiikkeja. (Sirenus 1954, 214–256.)

[9] Luonteen kiivaudesta sananen -artikkeli julkaistiin 1893 *Keski-Suomessa* kolmessa osassa, 31.10., 2.11. ja 4.11. Sama artikkeli julkaistiin muokattuna ja lyhennettynä

vuotta myöhemmin: Ihmisen luonne, *Kodin-ystävä: lukemista kodille ja kansalle* 1.9.1894, 1–2.

[10] Myös *Keski-Suomen* artikkelissa verrattiin ihmisten luonnetta eläimiin. Luonteen kiivaudesta sananen, *Keski-Suomi* 31.10.1893, 2; Luonteen kiivaudesta sananen, *Keski-Suomi* 4.11.1893, 3.

[11] Haulla ”Charles Darwin”~0 ja päättymisajalla 31.12.1899 Kansalliskirjaston Digipalvelun sanoma- ja aikakauslehtiaineistoon tulee yli 300 halutulosta. Haulla ”William James” samalla aikarajauksella saadaan nelisenkymmentä halutulosta. Darwinilta julkaistiin Suomessa vähintään neljä ruotsiksi käännettyä teosta 1800-luvulla. Darwin, C. & G. Lindström. 1872. *En natruforskares resa omkring jorden*. J. L. Törnqvistts förlag. Darwin, C. 1871. *Om arternas uppkomst genom naturligt urval, eller, De bäst utrustade rasernas bestånd i kampen för tillvaron*. Hierta, L. J. & C. Darwin & R. Sundström. 1872. *Menniskans härledning och könsurvalet*. Asperheim O. & E. Holmgren & C. Darwin. 1887. *Darwinismen eller evolution och evolutionsteorier*. A. V. Carlsons Bokf.-aktb. Suomenkielistä versiota *Lajien synnystä* saatiin odottaa 1910-luvulle saakka. Toki ylä- ja keskiluokka lukivat myös vieraskielistä kirjallisuutta ja saattoivat hankkia Darwinin teoksia ulkomailta.

[12] *Pyrkijän* tekstissä viitattiin ”vanha-aatamalla” perisyntiin sekä Jumalan käskyjä uhmaavaan ihmiseen. *Katekismus* 1897, 74, 91; Vanha Aatami. *Turun Lehti* 28.12.1893, 18; Pyhästä kasteesta. IV, *Kaupunki-lähetyksen-lehti* 16.11.1895, 2; Kaste ja vanha ihminen, *Todistusten joukko* 1.4.1895, 12. ”Vanha aatami” -käsite samassa merkityksessä yleisönosastokirjoituksessa, ks. esim. Julius Engström: Kirkkoherra H. A. Trobergille, *Uusi Suometar* 22.11.1895, 3.

[13] Tämä näkyi muuallakin kuin lehdistössä – esimerkiksi 1898 suomeksi julkaistussa elämäntaito-oppaassa puhuttiin kuumaverisyydestä ja koleerisista luonteista ja käytettiin humoraaliopin kielikuvia. Haushofer 1898, 75–76, 120–122, 136–138.

[14] Tunne, josta on käytetty latinankielistä sanaa *ira*.

[15] Tunteiden performatiivisuus ja motiivit ks. Reddy 2001, 96–110.

[16] Tunteiden universaaliuden yhteys Darwiniin, ks. Dodman 2021, 16.

[17] Maaseutukirjeiden nostattama raivo, ks. Stark 2013, 151–152.

[18] Vilho Itkonen (1872–1918) oli tunteita herättänyt henkilö, joka joutui kahnauksiin eri tahojen kanssa. Ks. esim. Mikkola & Pollari 2016, 402–414.

[19] Kunnianloukkaus ja väkivalta ks. myös Cribb, Forth & Strange 2014. Vihan ilmaisu väkivallalla kansantarinoissa ks. Stark 2005, 86–89.

[20] Stearnsin mukaan kunnian tunteen korostaminen laski teollistumisen myötä. Stearns 1990, 50–51.

Tutkimusaineisto

Alkuperäislähteet

Aamulehti 8.2.1891

Aikakauslehti lasten vanhemmille ja kasvattajille 1.1.1899

Finsk Tidskrift 1.5.1896

Haminan Sanomat 20.1.1891

Hufvudstadsbladet 28.3.1894

Isänmaan Ystävä 29.10.1897

Joulu-aatto 1.12.1934

Kaiku 4.1.1893

Kalevatar 1.12.1895

Kansan ystävä 8.6.1899

Karjalatar 30.7.1895, 18.7.1895, 16.7.1895, 4.7.1895, 26.1.1895

Kaupunki-lähetysten-lehti 16.11.1895

Keski-Suomi 4.11.1893, 2.11.1893, 31.10.1893

Kirkollinen kansanlehti 10.7.1891

Kodin-ystävä: lukemista kodille ja kansalle 24.11.1891

Kyläkirjaston Kuvalehti 1.1.1898, 1.6.1897

Kylväjä 2.7.1897

Louhi 7.7.1895, 19.6.1895, 16.6.1895, 17.5.1895, 21.4.1895, 10.4.1895, 20.2.1895

Mikkeli 15.10.1897

Nya budbäraren 1.11.1896

Paimen-sanomia: evankelinen kuukausilehti 1.3.1899

Päivälehti 17.12.1895, 14.7.1895

Pyrkijä. Nuorison rientojen kannattaja 1.11.1899, 15.12.1896, 15.2.1890

Raahen Lehti 26.7.1899

Sanansaattaja 1.7.1893

Sanomia Porista 9.7.1895

Sanomia Siionista 1.9.1896

Sanomia Turusta 19.6.1898, 25.7.1897, 10.1.1896, 21.10.1894

Suomen terveydenhoito -lehti 1.6.1897

Tampereen Uutiset 13.7.1895

Todistusten joukko 1.4.1895

Turun kuva-lehti 7.12.1890

Turun lehti 18.12.1897, 28.12.1893

Uusi Savo 23.7.1895

Uusi Suometar 14.5.1898, 22b.12.1895, 22.11.1895, 17.11.1895, 26.9.1895, 5.9.1895, 31.8.1895, 25.4.1895

Väinämöinen 22.5.1897

Waasan Lehti 31.10.1891

Wiborgsbladet 29.6.1897

Wiipuri 21.11.1895, 11.10.1895, 23.4.1895, 13A.2.1895, 12.6.1894

Painettu kirjallisuus

Alkio, Santeri. 1905. *Nuorisoseura-kirja. Kirjoitelmia nuorisoseura-asiasta. I.* Porvoo: WSOY.

Cannelin, Knut. 1908. *Suomalais-ruotsalainen sanakirja (Finskt-svenskt lexikon).* Porvoo: WSOY.

Darwin, Charles. 1872. *The Expression of the Emotions in Man and Animals.* London: Murray.

Haushofer, Max. 1898. *Elämän taidosta ja elämänskysymyksiä. Mukaellen suomentanut U.B.* Helsinki: K.E. Holm.

James, William. 1884. "What Is an Emotion?" *Mind* 9, 34: 188–205.

Suomen Evankelis-Lutherilaisen kirkon Katekismus. Hyväksytty Suomen kolmannessa yleisessä kirkolliskokouksessa vuonna 1893. 1897. Helsinki: Osakeyhtiö Weilin & Göös Aktiebolag.

Yrjö-Koskinen, Eino Sakari. 1902. *Suomenkielen synonyymeja II*. Tampere: Tampereen kirjapaino-osakeyhtiö.

Tutkimuskirjallisuus

Barclay, Katie, Sharon Crozier-De Rosa & Peter N. Stearns toim. 2021. *Sources for the History of Emotions: A Guide*. New York: Routledge.

Barclay, Katie & Sharon Crozier-De Rosa. 2021. Intersectional identities. Teoksessa *Sources for the History of Emotions: A Guide*, toim. Katie Barclay, Sharon Crozier-De Rosa & Peter N. Stearns, 185–197. New York: Routledge.

Barclay, Katie. 2020. *The History of Emotions. A Student Guide to Methods and Sources*. London: Macmillan International Higher Education.

Bergholm, Tapio. 2002. Edistysusko ja puolueviha. Teoksessa *Työväki ja tunteet*, toim. Elina Katainen & Pirkko Kotila, 181–196. Väki voimakas 15. Tampere: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.

Boddice, Rob. 2020. Anger: the conflicted history of an emotion. Kirja-arvio Barbara H. Rosenweinin teoksesta *Anger. The Conflicted History of an Emotion*. *Contemporary British History*, 1–2, <https://doi.org/10.1080/13619462.2020.1865926> [Haettu 24.8.2022].

Cavanagh, Allison & John Steel. 2019. *Letters to the editor: Comparative and historical perspectives*. Cham: Palgrave Macmillan.

Cavanagh, Allison. 2018. Ladies of the Times. *Journalism Studies* 19, 2: 268–283, <https://doi.org/10.1080/1461670X.2016.1179125> [Haettu 24.8.2022].

Cribb, Robert, Christopher E. Forth & Carolyn Strange. 2014. *Honour, Violence and Emotions in History*. London: Bloomsbury.

Dixon, Thomas. 2020. What is the History of Anger a History of? *Emotions: History, Culture, Society* 4, 1: 1–34, <https://doi.org/10.1163/2208522X-02010074> [Haettu 24.8.2022].

Dodman, Thomas. 2021. Theories and methods in the history of emotions. Teoksessa *Sources for the History of Emotions: A Guide*, toim. Katie Barclay, Sharon Crozier-De Rosa & Peter N. Stearns, 15–25. New York: Routledge.

Ehrnrooth, Jari. 1992. *Sanan vallassa, vihan voimalla. Sosialistiset vallankumousopit ja niiden vaikutus Suomen työväenliikkeessä 1905–1914*. Väitöskirja, Helsingin

yliopisto. Historiallisia tutkimuksia 167. Suomen historiallinen seura, <https://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-dor-000198> [Haettu 24.8.2022].

Ekman-Salokangas Ulla, Eeva-Liisa Aalto & Raimo Salokangas. 1988a. *Hakuteos Aamulehti – Kotka Nyheter. Sanoma- ja paikallislehdistö 1771–1985*. Kuopio: Kustannuskiila.

Ekman-Salokangas Ulla, Eeva-Liisa Aalto & Raimo Salokangas. 1988b. *Hakuteos Kotokulma – Savon Lehti. Sanoma- ja paikallislehdistö 1771–1985*. Kuopio: Kustannuskiila.

Ekman-Salokangas Ulla, Eeva-Liisa Aalto & Raimo Salokangas. 1988c. *Hakuteos Savonlinna – Övermarks Tidning. Sanoma- ja paikallislehdistö 1771–1985*. Kuopio: Kustannuskiila.

Frevert, Ute & Pahl, Kerstin Maria. 2022. Introducing Political Feelings: Participatory Politics, Institutions, and Emotional Templates. Teoksessa *Feeling Political. Emotions and Institutions since 1789*, toim. Ute Frevert et. al. Palgrave Macmillan. Open Access, <https://doi.org/10.1007/978-3-030-89858-8> [Haettu 13.6.2022].

Frevert, Ute. 2011. *Emotions in History – Lost and Found*. New edition, 1. Vol. 4. New York: Central European University Press.

Heikkilä, Markku. 1991. Uskonnolliset lehdet 1905–1980. Teoksessa *Suomen lehdistön historia: 9, Aikakauslehdistön historia. Erikoisaikakauslehdet*, toim. Pekka Raittila et. al., 53–98. Kuopio: Kustannuskiila.

Heikkilä, Markku & Juha Seppo. 1987. Uskonnollinen liike, esivalta ja ”maailma”. Teoksessa *Kansa liikkeessä*, toim. Risto Alapuro, Ilkka Liikanen, Kerstin Smeds & Henrik Stenius, 70–90. Helsinki: Kirjayhtymä.

Häkkinen, Kaisa. 2004. *Nykysuomen etymologinen sanakirja*. Helsinki: WSOY.

Jackson, Joshua Conrad, Joseph Watts, Teague R. Henry, Johann-Mattis List, Robert Forkel, Peter J. Mucha, Simon J. Greenhill, Russell D. Gray & Kristen A. Lindquist. 2019. Emotion semantics show both cultural variation and universal structure. *Science* 366 (6472): 1517–1522.

Jalava, Marja. 2005. *Minä ja maailmanhenki. Moderni subjekti kristillis-idealisisessa kansallisajattelussa ja Rolf Lagerborgin kulttuuriradikalismissa n. 1800–1914*. Helsinki: SKS, <https://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-dor-000576> [Haettu 24.8.2022].

Jokiaho, Mika. 2002. Miehen kunnia ja maine 1600-luvun pohjalaisessa maalaisyhteisössä. Teoksessa *Arjen valta. Suomalaisen yhteiskunnan patriarkalisesta järjestyksestä myöhäiskeskiajalta teollistumisen kynnykselle (v. 1450–1860)*, toim. Piia Einonen & Petri Karonen, 203–220. Helsinki: SKS.

Katajala-Peltomaa, Sari, Raisa Maria Toivo, Miia Kuha, Nils Erik Villstrand & Pirjo Markkola. 2021. Uskonto erontekona keskiajalta 2000-luvulle. Teoksessa *Suomalaisen*

yhteiskunnan historia 1400–2000. Osa 2: Yhteisöt ja identiteetit, toim. Pirjo Markkola, Marjaana Niemi & Pertti Haapala, 203–239. Tampere: Vastapaino.

Kokko, Heikki. 2019a. Suomenkielisen julkisuuden nousu 1850-luvulla ja sen yhteiskunnallinen merkitys. *Historiallinen Aikakauskirja* 117, 1: 12–21, <https://urn.fi/URN:NBN:fi:tuni-201909123280> [Haettu 24.8.2022].

Kokko, Heikki. 2019b. Suomenkielisen lehdistön paikalliskirjekulttuuria tallentava digitaalinen Translocalis-tietokanta. *Ennen & Nyt* 19, 2, <https://journal.fi/ennenjanyt/article/view/108930/63922> [Haettu 20.9.2021].

Koski, Leena. 2011. Sivistystyön ihmiskäsitys: villi-ihmisestä aikuiseksi yksilöksi. Teoksessa *Valistus ja koulunpenkki: Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle*, toim. Anja Heikkinen & Pirkko Leino-Kaukiainen, 159–183. Helsinki: SKS.

Kövecses, Zoltán. 2000. *Metaphor and Emotion: Language, Culture, and Body in Human Feeling*. Cambridge University Press, Editions de la Maison des sciences de l'homme.

Laine, Tuija. 2019. From Learning the Catechism by Heart towards Independent Reading. Teoksessa *On the Legacy of Lutheranism in Finland. Societal Perspectives*, toim. Kaius Sinnemäki, Anneli Portman, Jouni Tilli & Robert H. Nelson, 138–154. *Studia Fennica Historica* 25. Helsinki: SKS,

<http://library.oapen.org/handle/20.500.12657/23572> [Haettu 24.8.2022].

Leino-Kaukiainen, Pirkko. 2007. Suomalaisten kirjalliset taidot autonomian kaudella. *Historiallinen Aikakauskirja* 105, 4: 420–438, <https://urn.fi/URN:NBN:fi:ELE-1389405> [Haettu 24.8.2022].

Leino-Kaukiainen, Pirkko. 1991. Perinteiden vaalijat vastaan arvojen särkijät - Kulttuuripoliittiset keskustelulehdet Finsk Tidskriftin perustamisesta 1950-luvulle. Teoksessa *Suomen lehdistön historia: 8, Aikakauslehdistön historia. Yleisaikakauslehdet*, toim. Päiviö Tommila, Ari Uino, Raili Malmberg, Pirkko Leino-Kaukiainen & Veikko Kallio, 397–488. Kuopio: Kustannuskiila.

Leino-Kaukiainen, Pirkko. 1988. Kasvava sanomalehdistö sensuurin kahleissa 1890–1905. Teoksessa *Suomen lehdistön historia 1: Sanomalehdistön vaiheet vuoteen 1905*, toim. Lars Landgren, Pirkko Leino-Kaukiainen & Päiviö Tommila, 421–632. Kuopio: Kustannuskiila.

Matt Susan J. & Peter N. Stearns. 2013. *Doing Emotions History*. University of Illinois Press.

Mikkola, Kati & Mikko Pollari. 2016. Poliittisen marginaalin ääni vaalikeväältä 1907. Teosofisen työmies Itkosen muistiinpanot ja julkisuusstrategia. *Historiallinen Aikakauskirja* 114, 4: 402–414, <https://urn.fi/URN:NBN:fi:ELE-1815524> [Haettu 24.8.2022].

Mikkola, Kati & Lea Laitinen. 2013. Mielen ja kielen muutoksia. Teoksessa *Kynällä kyntäjät. Kansan kirjallistuminen 1800-luvun Suomessa*, toim. Lea Laitinen & Kati Mikkola, 413–463. Helsinki: SKS.

Mikkola, Kati. 2005. Uutuuksien pyhyys ja pahuus. Teoksessa *Kansanetiikkaa. Käsityksiä hyvästä ja pahasta*, toim. Pekka Laaksonen, Seppo Knuutila ja Ulla Piela, 11–41. Helsinki: SKS.

Nieminen, Hannu. 2006. *Kansa seisoi loitompana. Kansallisen julkisuuden rakentuminen Suomessa 1809–1917*. Tampere: Vastapaino.

Numminen, Jaakko. 2011. *Yhteisön voima: Nuorisoseuraliikkeen historia. 1, Synty ja kasvu 1881–1905*. Helsinki: Edita.

Nye, Robert A. 1993. *Masculinity and Male Codes of Honor in Modern France*. New York: Oxford University Press.

Ollila, Anne. 1998. *Jalo velvollisuus. Virkanaisena 1800-luvun lopun Suomessa*. Helsinki: SKS.

Plamper, Jan. 2015. *The History of Emotions: An Introduction*. New York, Oxford University Press.

Prestel, Joseph Ben. 2021. Comparative emotions. Teoksessa *Sources for the History of Emotions: A Guide*, toim. Katie Barclay, Sharon Crozier-De Rosa & Peter N. Stearns, 175–184. New York: Routledge.

Raittila, Pekka. 1991. Uskonnollisen lehdistön valtakausi. Teoksessa *Suomen lehdistön historia: 9, Aikakauslehdistön historia. Erikoisaikakauslehdet*, toim. Pekka Raittila et al., 13–52. Kuopio: Kustannuskiila.

Rajavuori, Anna. 2017. *Esityksen politiikka. Sosialistinen agitaatio keskisuomalaisella maaseudulla 1906–1908*. Väitöskirja, Helsingin yliopisto. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, <http://hdl.handle.net/10138/184737> [Haettu 24.8.2022].

Rantala, Heli et al. 2019. Tekstien uudelleenkäyttö suomalaisessa sanoma- ja aikakauslehdissä 1771–1920. Digitaalisten ihmistieteiden näkökulma. *Historiallinen Aikakauskirja* 117, 1: 53–67, <https://urn.fi/URN:NBN:fi:ELE-016760956> [Haettu 24.8.2022].

Reddy, William. 2020. The Unavoidable Intentionality of Affect: The History of Emotions and the Neurosciences of the Present Day. *Emotion Review* 12, 3: 168–178, <https://doi.org/10.1177/1754073920930781> [Haettu 24.8.2022].

Reddy, William 2001. *Navigation of feeling*. Cambridge: Cambridge University Press.

Renvall, Pentti. 1949. *Suomalainen 1500-luvun ihminen oikeuskatsomustensa valossa*. Turku: Turun yliopiston julkaisuja, sarja B, osa XXXIII.

Rosenwein, Barbara H. 2020a. *Anger. The Conflicted History of an Emotion*. New Haven and London: Yale University Press.

Rosenwein, Barbara H. 2020b. Angers Past and Present. *Emotions: History, Culture, Society* 4: 35–38, <https://doi.org/10.1163/2208522X-02010075> [Haettu 24.8.2022].

Rosenwein, Barbara H. ed. 1998. *Anger's Past: The Social Uses of an Emotion in the Middle Ages*. Ithaca, NY: Cornell University Press.

Saari, Antti. 2021. *Kasvatusteoria antiikista nykypäivään*. Helsinki: Gaudeamus.

Salmela, Mikko. 2017. Affektiivinen käänne. Yksi vai monia? Käsitteellisiä ja metodologisia pohdintoja. *Tieteessä tapahtuu* 2: 32–35, <https://journal.fi/tt/article/view/61405> [Haettu 24.8.2022].

Salokangas, Raimo & Päiviö Tommila. 1998. *Sanomia kaikille: Suomen lehdistön historia*. Helsinki: Edita.

Scheer, Monique. 2012. Are emotions a kind of practice (and is that what makes them have a history)? – A Bourdian approach to understanding emotion. *History and Theory* 51: 193–220, <https://doi.org/10.1111/j.1468-2303.2012.00621.x> [Haettu 24.8.2022].

Sirenus, Sigfrid. 1954. *Elis Bergroth - Julistaja, taistelija, ihminen*. Porvoo: WSOY.

Smeds, Kerstin. 1987. Nuorisoseurat ”kunnan kansalaisen” kasvattajina. Teoksessa *Kansa liikkeessä*, toim. Risto Alapuro, Ilkka Liikanen, Kerstin Smeds & Henrik Stenius, 154–156. Helsinki: Kirjayhtymä.

Sorvali, Satu. 2020. ”Pyydän nöyrimmästi sijaa seuraavalle” – Yleisönosaston synty, vakiintuminen ja merkitys autonomian ajan Suomen lehdistössä. *Historiallinen Aikakauskirja* 118, 3: 324–339, <https://www.doria.fi/handle/10024/183356> [Haettu 24.8.2022].

Sorvali, Satu. 2019. Onko syytä suuttua? Ärtymyksen ilmaisu 1890-luvun yleisönosastoissa. *Ennen & Nyt* 19, 2, <https://journal.fi/ennenjanyt/article/view/108928/63920> [Haettu 11.6.2021].

Stark, Laura. 2013. Sanomalehtien maaseutukirjeet. Teoksessa *Kynällä kyntäjät. Kansan kirjallistuminen 1800-luvun Suomessa*, toim. Lea Laitinen & Kati Mikkola. Helsinki: SKS.

Stark, Laura. 2005. Taikuus ja kristinusko. Suomalaisen maalaisyhteisön kaksi moraalijärjestelmää 1800-luvulla. Teoksessa *Kansanetiikkaa. Käsitteitä hyvästä ja pahasta*, toim. Pekka Laaksonen, Seppo Knuutila & Ulla Piela. Helsinki: SKS.

Stearns, Peter N. 2021. Epilogue. Teoksessa *Sources for the History of Emotions: A Guide*, toim. Katie Barclay, Sharon Crozier-De Rosa & Peter N. Stearns, 240–242. New York: Routledge.

Stearns, Peter N. 2017. *Shame. A Brief History*. Illinois: University of Illinois Press.

Stearns, Peter N. 1990. *Be a Man! Males in Modern Society*. 2nd ed. New York: Holmes & Meier.

Stearns, Carol Z. & Stearns, Peter N. 1986. *Anger. The Struggle for Emotional Control in America's History*. Chicago, Illinois: University of Chicago Press.

Turunen, Risto. 2021. *Shades of Red. Evolution of the Political Language of Finnish Socialism from the Nineteenth Century until the Civil War of 1918*. The Finnish Society for Labour History, Papers on Labour History IX. Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, <http://hdl.handle.net/10138/336197> [Haettu 13.6.2022].

Uino, Ari. 1991. Autonomian ajan kuvalehdistö. Teoksessa *Suomen lehdistön historia: 8, Aikakauslehdistön historia. Yleisaikakauslehdet*, toim. Päiviö Tommila, Ari Uino, Raili Malmberg, Pirkko Leino-Kaukiainen & Veikko Kallio, 11–78. Kuopio: Kustannuskiila.

Uino, Ari & Leino-Kaukiainen, Pirkko. 1991. Lastenlehti - aikansa ihanteiden kuvastin. Teoksessa *Suomen lehdistön historia: 9, Aikakauslehdistön historia. Erikoisaikakauslehdet*, toim. Pekka Raittila et. al., 101–105. Kuopio: Kustannuskiila.

Winter, Toivo. 1929. *Piirteitä Elis Bergrothin elämästä ja kirjallisesta toiminnasta*. Suomen Merimieslähetykseura.

Wirilander, Kaarlo. 1974. *Herrasväkeä. Suomen säätyläistö 1721–1870*. Helsinki: Suomen historiallinen seura.

Liite 1. Artikkelissa käytettyjen 1890-luvun sanoma- ja aikakauslehtien taustatietoja.

Lehtien nimi	Tyyppi	Julkaisupaikka	Julkaisu-aika	Kanta/suuntaus 1890-l.	Levikki 1895 (noin)	Lähde
<i>Aamulehti</i>	Sanomalehti	Turku	1881-	Nuorsuomalainen/Vanhasuomalainen	5000	Ekman-Salokangas, Aalto, Salokangas 1988a, 13-14.
<i>Aikakauslehti lasten vanhemmille ja kasvattajille</i>	Aikakauslehti	Kuopio	1899-1900	Lasten ja nuorten kasvatusta käsittelevä kristillinen lehti	-	KK digipalvelu (lehden omat tiedot)
<i>Evankeellinen valkeus</i>	Aikakauslehti	Tampere	1890-91	Evankeellinen maallikkoiden toimittama lehti	-	Raittila 1991, 36.
<i>Finsk Tidskrift</i>	Aikakauslehti	Helsinki	1876-	Ruotsinmielinen kulttuuripoliittinen keskustelulehti	-	Leino-Kaukiainen 1991, 401-402
<i>Haminan Sanomat</i>	Sanomalehti	Hamina	1890-1899	Suomenmielinen	2000	Ekman-Salokangas, Aalto, Salokangas 1988a, 102.
<i>Hufvudsadsbladet</i>	Sanomalehti	Helsinki	1864-	Ruotsinmielinen	10100	Ekman-Salokangas, Aalto, Salokangas 1988a, 143-147.
<i>Joulu-raatto</i>	Aikakauslehti	Jyväskylä	1920-??	Kristillinen joululehti	-	KK digipalvelu (lehden omat tiedot)
<i>Kaiku</i>	Sanomalehti	Oulu	1877-1949	Vanhasuomalainen	5000	Ekman-Salokangas, Aalto, Salokangas 1988a, 231-234.
<i>Kalevatar</i>	Aikakauslehti	Helsinki	1895-96	Naisten yleislehti	-	Leino-Kaukiainen 1992, 136.
<i>Kansan ystävä</i>	Aikakauslehti	Kuopio	1896-99	Yleiskirkollinen viikkolehti	*	Raittila 1991, 51.
<i>Karjalatar</i>	Sanomalehti	Joensuu	1874	Vanhasuomalainen	1400	Ekman-Salokangas, Aalto, Salokangas 1988a, 287-289.
<i>Kaupunki-lähtöksen-lehti</i>	Aikakauslehti	Helsinki	1886-97	Helsingin kaupunkilähtöksen lehti	*	Raittila 1991, 47.
<i>Keski-Suomi</i>	Sanomalehti	Jyväskylä	1871-1917	Nuorsuomalainen	1300	Ekman-Salokangas, Aalto, Salokangas 1988a, 332-333.
<i>Kodin-ystävä: lukemista kodille ja kansalle</i>	Aikakauslehti	Tampere	1892-96	Perhelehti tyväestölle, kansanvalistus keskiössä	-	Uuno 1991, 15, 36-37.
<i>Kyläkirjaston kuvalehti</i>	Aikakauslehti	Helsinki	1878-1918	Kristillis-siveellinen perhelehti kansalle	-	Uuno 1991, 24.
<i>Kylvöjä</i>	Aikakauslehti	Helsinki	1897-1934	Raittiuden ystävien äänenkannattaja	-	KK digipalvelu (lehden omat tiedot)
<i>Lauli</i>	Sanomalehti	Oulu	1890-1906	Nuorsuomalainen	2400	Ekman-Salokangas, Aalto, Salokangas 1988b, 96.
<i>Nya budbäraren</i>	Aikakauslehti	Helsinki	1886-	Metodistien kuukauslehti	*	Raittila 1991, 42.
<i>Päivälehti</i>	Sanomalehti	Helsinki	1890-1904	Nuorsuomalainen	3400	Ekman-Salokangas, Aalto, Salokangas 1988b, 285-286.
<i>Pyrkijä. Nuorisoin nientojen kannattaja</i>	Aikakauslehti	Vaasa	1890-	Nuorisoseurojen lehti	-	Leino-Kaukiainen 1992, 141.
<i>Raahan lehti</i>	Sanomalehti	Raase	1897-1906	Paikallislehti, maltillinen	700 (v. 1899)	Ekman-Salokangas, Aalto, Salokangas 1988b, 293-294.
<i>Sanansaattaja</i>	Aikakauslehti	Helsinki	1876-	Suomen Luterilaisen Evankeliumiyhdistyksen virallinen lehti	4020	Raittila 1991, 29.
<i>Sanomia Porista</i>	Sanomalehti	Pori	1895-1896	Suomenmielinen	-	Ekman-Salokangas, Aalto, Salokangas 1988b, 346.
<i>Sanomia Siionista</i>	Aikakauslehti	Oulu	1883-1911	Lestadiolaiisten sisäryhmälehti	*	Raittila 1991, 37.
<i>Sanomia Turusta</i>	Sanomalehti	Turku	1851-1903	Suomenmielinen, maltillinen	2300	Ekman-Salokangas, Aalto, Salokangas 1988b, 347-348.
<i>Suomen terveydenhoito-lehti</i>	Aikakauslehti	Helsinki	1889-	Duodecimin perustama lehti, terveystietoja yleistajuisesti	-	Leino-Kaukiainen 1992, 136.
<i>Tampereen Uutiset</i>	Sanomalehti	Tampere	1890-1905	Suomenmielinen, maltillinen	3000 (v. 1899)	Ekman-Salokangas, Aalto, Salokangas 1988c, 109-111.
<i>Toadistusten joukko</i>	Aikakauslehti	Tampere	1889-99	Suomen Luterilasta Evankeliumiyhdistystä myötäilevä	*	Raittila 1991, 34.
<i>Turun kuva-lehti</i>	Aikakauslehti	Turku	1890-91	Sanomia Turusta -lehden kuvitettu lisälehti	-	Uuno 1991, 46.
<i>Turun lehti</i>	Sanomalehti	Turku	1883-1919	Puolueeton, maltillinen	6600	Ekman-Salokangas, Aalto, Salokangas 1988c, 134.
<i>Uusi Savo</i>	Sanomalehti	Kuopio	1891-1972	Nuorsuomalainen	3800	Ekman-Salokangas, Aalto, Salokangas 1988b, 359-361.
<i>Uusi Suometar</i>	Sanomalehti	Helsinki	1869-1918	Vanhasuomalainen	6900	Ekman-Salokangas, Aalto, Salokangas 1988c, 201-203.
<i>Väinämäinen</i>	Aikakauslehti	Tampere	1897-1907	Kristillis-sosiaalinen lehti	*	Raittila 1991, 31.
<i>Waasan Lehti</i>	Sanomalehti	Vaasa	1880-1893	Suomenmielinen, maltillinen	1500 (v. 1891)	Ekman-Salokangas, Aalto, Salokangas 1988c, 262-263.
<i>Wiborgsbladet</i>	Sanomalehti	Viipuri	1882-1901	Ruotsinmielinen	1600	Ekman-Salokangas, Aalto, Salokangas 1988c, 273-274.
<i>Wiipurin lehti</i>	Sanomalehti	Viipuri	1894-1918	Vanhasuomalainen	1900	Ekman-Salokangas, Aalto, Salokangas 1988c, 273-274.

*) 1800-luvun lopun uskonnollisten lehtien osalta ei ole pystytty arvioimaan tarkkoja levikkimääriä, mutta pääosin jäivät joihinkin satoihin tilaajin. Jotkut harvat lehdet tavoittivat 2000-5000 tilaajaa. Heikkilä 1991, 92.